

TEMATSKI SVIJET HRVATSKIH POVIJESNIH PREDAJA U KONTEKSTU

Balić, Ivona

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:529504>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**TEMATSKI SVIJET HRVATSKIH POVIJESNIH PREDAJA U
KONTEKSTU**

IVONA BALIĆ

SPLIT, 2020.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Povijesne predaje

TEMATSKI SVIJET HRVATSKIH POVIJESNIH PREDAJA U KONTEKSTU

Studentica:

Ivona Balić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2020. godine

Sadržaj

1. UVOD	1
2. ILIRSKE TEME.....	3
2.1. Povijesne predaje o kraljici Teuti.....	4
2.1.1. Prikaz kraljice Teute.....	4
2.1.2. Vladanje kraljice Teute.....	6
2.1.3. Teuta na Hvaru	6
2.1.4. Teuta u Risnu i Teutino blago	8
3. RIMSKE TEME	9
3.1. Car Dioklecijan	9
3.1.1. Progon kršćana	10
3.1.2. Dioklecijanova kćer.....	11
3.1.3. Proročanstvo cara Dioklecijana	13
4. STAROHRVATSKE TEME.....	16
4.1. Kraljica Buga	16
4.2. Kraljica Tuga	17
4.3. Kosinc	18
4.4. Sv. Duje.....	19
4.5. Sv. Vlaho	19
4.6. Hrvatski vladari.....	22
4.6.1. Kralj Tomislav.....	22
4.6.2. Sv. Vladimir Dukljanski	23
4.6.3. Dmitar Zvonimir.....	25
4.6.4. Krunidba kralja Zvonimira	26
4.6.5. Bašćanska ploča.....	27
4.6.6. Smrt i kletva kralja Zvonimira	28
5. SREDNJOVJEKOVNI BOSANSKI VLADARI	29
5.1. Kulin ban	30
5.2. Prijezda I.....	31
5.3. Tvrtko I. Kotromanić.....	32
5.4. Hrvoje Vukčić Hrvatinić	32
5.5. Stjepan Vukčić Kosača.....	34
5.5.1. Podrijetlo hercega	34
5.5.2. Kula herceg Stipana	36
5.5.3. Hercegovo blago	36
6. DUKALA MLETAČKOG DUŽDA IZ 1511. IVANIŠU NENADIĆU	37

7.	SRAMOTAN PAD BOSANSKOG KRALJEVSTVA.....	38
7.1.	Pad Bosne 1463. godine	39
7.2.	Radakova izdaja Bobovca	40
7.3.	Bijeg Katarine Kotromanić Kosače.....	41
8.	OSMANSKA OKUPACIJA	41
8.1.	Danak u krvi	42
8.2.	Pravo prve bračne noći	42
8.3.	Sutješki samostan.....	43
8.4.	Crkva sv. Luke u Jajcu	43
8.5.	Raspelo u zahodu	44
8.6.	Stradanja crkve, samostana i fratara na Šćitu u Rami	44
8.7.	Uskoci	46
8.7.1.	<i>Petar Kružić</i>	46
8.7.2.	<i>Stojan Janković</i>	47
8.8.	Hajduci	47
8.8.1.	<i>Mijat Tomić</i>	49
8.8.2.	<i>Andrijica Šimić</i>	50
8.9.	Župa Radobilja od pada pod Turke do kraja Kandijskog rata	51
8.9.1.	<i>Povelja nove župne crkve Katuni-Kreševo 1940. godine</i>	56
8.10.	Selo Balići – Katuni Brdo.....	59
9.	OSLOBOĐENJE HRVATSKE OD OSMANLIJA.....	61
9.1.	Oslobođenje Poljica	61
9.2.	Oslobođenje Vrgorca.....	62
9.3.	Oslobođenje Sinja	62
10.	FRANCUSKA I AUSTRIJSKA OKUPACIJA.....	64
10.1.	Kad je Francez probija cestu.....	64
10.2.	Marmontova cesta	65
10.3.	Fra Andrija Dorotić	65
10.4.	Ban Josip Jelačić Bužimski.....	66
10.4.1.	<i>Ban Jelačić ukida tlaku</i>	66
11.	DEŠKOVIĆI – PLEMIĆKA OBITELJ U KATUNIMA.....	67
12.	ZAKLJUČAK.....	70
	Literatura	71
	Sažetak.....	74
	Abstract.....	75

1. UVOD

„Samo živom voljom, u suradnji svih za sve, stvara se sa živima živa povijest jednog naroda.”

Stjepan Radić¹

Često možemo čuti jednu staru poslovicu koja kaže *bolje da nestane selo, nego običaji*. Iz tog bi se dalo zaključiti kako predaje prate Hrvate kroz cijelu povijest, od samog postojanja. Usmena se književnost smatra nositeljicom kulture i najstarijom vrstom književnosti. U usmenoj tradiciji Hrvata zabilježeno je kako se povijest i tradicija ponekad nađu u sukobu, međusobno se isprepleću pa je teško odvojiti jedno od drugog. Postavlja se pitanje zbog čega dolazi do isprepletanja žanrova. Odgovor leži u tome što sam pripovjedač, pričajući predaju o nekom stvarnom ili izmišljenom događaju ili pak osobi, koristi vlastito umijeće kako bi što bolje privukao pozornost publike.

U tim mnogobrojnim pričama sačuvana je naša prava povijest, povijest našeg cijelog naroda. Upravo je i Ivo Andrić rekao nešto zanimljivo o samim predajama:

„Bosanske kasabe i varoši pune su priča. U tim ponajčešće izmišljenim pričama krije se, pod vidom nevjerojatnih događaja i maskom često izmišljenih imena, stvarna i nepriznavana povijest toga kraja, živih ljudi i davno pomrlih naraštaja. To su one orijentalne laži za koje turska poslovice veli da su istinitije od svake istine.”²

Postoje brojne podjele koje se tiču samih predaja, a sljedeća je Proppova tematska podjela: etiološke predaje, povijesne predaje, mitološke predaje, legende i pričanja iz života.³

Definiramo ih kao vrstu priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost vlastitog sadržaja. Povijesne predaje govore o sudbonosnim povijesnim osobama i događajima, a najveći ih je broj tematski vezan uz tursku okupaciju.⁴

¹ <https://citati.hr/citat-2647> (pristupljeno 1. studenoga 2020.)

² Andrić, I., *Na Drini ćuprija*, Svjetlost, Prosveta, Sarajevo-Beograd 1989., str. 10.

³ Bošković – Stulli, M., *Narodna predaja – Volkssage – kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze*; u: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975., str. 128.

⁴ Dragić, M., *Povijesne i etiološke predaje o ljubuškom kraju*, Motrišta 92, Mostar 2016., str. 25-61.

Jednom od najstarijih predaja smatra se ona koju iznosi Konstantin VII. Porfirogent sredinom 10. stoljeća, u svom djelu *O upravljanju carstvom*.⁵ U ovom diplomskom radu naglasak je upravo na povijesnim predajama. Dakle, riječ će biti o raznim povijesnim događajima poput dolaska Hrvata, raznim ilirskim i starohrvatskim temama, kraljicama, kraljevima kao što su Tomislav ili Dmitar Zvonimir te brojnim bosanskim vladarima.

Nadalje, zabilježiti ćemo i neke predaje blisko vezane uz hajduke i uskoke, Stojana Jankovića, Mijata Tomića te Andrijicu Šimića. Ono čime se epske pjesme bave jest pjevanje o brojnim povijesnim događajima i osobama. Prema povijesnoj podjeli hrvatske se povijesne i epske pjesme kao i povijesne predaje mogu klasificirati na⁶:

1. Agrafijsku epohu.
2. Doba drevnih Grka
3. Ilirsko i rimsko doba.
4. Starohrvatsko doba.
5. Epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925.-1463.)
6. Epoha osmanske vladavine (1463.-1878.)
7. Period od konca 19. stoljeća do 1914. godine.
8. Razdoblje između dva svjetska rata (Jugoslavija 1918.-1990.)
9. Epoha SFRJ (1945.-1990.)
10. Period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.-)

Ono što predstavlja zajedničku okosnicu prethodnoj podjeli jest mitska tematika. Povijesne se predaje mogu promatrati kao domaštana, usmena ili literalizirana povijest, kako to navodi Petar Gudelj u *Predgovoru* monografije „Deset kamenih mačeva“ Marka Dragića. Ono što pridonosi njihovoj privlačnosti povijesno je potvrđivanje u pojedinim sredinama. Razlikuju se od bajki po tome što u sebi sadrže vjerovanja određenih sredina, a to mitovi i bajke nemaju. Također, u središtu njihove pozornosti nalazi se stvarno i ovozemaljsko, a ne opće i nadnaravno.

„U predajama i legendama čovjek je pričom razrješavao neka praktična pitanja iz svog okruženja, odgonetavao tajne u sebi i oko sebe. Ono što je bilo nejasno i strano, pričom

⁵ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 436.

⁶ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 274.

predaje i legende, postajalo je mjesna istina, dostupna, bliska i znana svima. (...) U povijesti hrvatske usmene književnosti postoji vrlo velik broj kraćih mjesnih priča, u svim područjima gdje žive Hrvati, koje izravno pokazuju mjesnu duhovnost što je prirodno srasla s ljudima nekog područja”⁷

2. ILIRSKÉ TĒME

Iliri su indoeuropski narod koji je nastanjivao zapadni Balkan. Znanost još uvijek nije riješila pitanje podrijetla i geneze Ilira.

„Ime Iliri i naziv Ilirik očuvali su se u predaji i nakon doseljenja Slavena na Balkanski poluotok. Bizantski pisci počeli su u srednjem vijeku Slavene nazivati Ilirima, u XVII. i XVIII. st. govorilo se o »ilirskoj narodnosti« u Ugarskoj, u Beču je 1745. bila osnovana Ilirska dvorska deputacija, a 1809. formirane su Napoleonove Ilirske pokrajine. God. 1816. Austrija je od pokrajinâ Kranjske, Koruške, Gorice, Gradiške i Istre stvorila Kraljevinu Iliriju, a narodni pokret koji se u prvoj pol. XIX. st. razvio u Hrvatskoj nazvan je ilirski pokret.”⁸

Upravo su zbog svog geografskog smještaja ilirska plemena razvila različite kulture. Postoje neke karakteristike koje su općenito vrijedile za njih, kao što je recimo činjenica da su vjerovali u različite bogove, govorili sličnim jezicima, a najveći utjecaj na njih ostavili su Grci i Kelti.

Apijan, rimski povjesničar iz 2. stoljeća pr. Kr., smatrao je kako su Iliri naseljavali područja iznad Makedonije i Tracije pa sve do Dunava, a pripadala su im sljedeća područja: Taulanti, Enheleji, Labeati u Albaniji, Dokleati u Crnoj Gori, Peligni, Dauni i Japigi Italiji. Područja koja ubrajamo u Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu jesu: Ardidejci, Daorsi, Delmati,

⁷ Dragić, M., *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, str. 9.

⁸ Iliri. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 30. rujna 2020.)

Liburni, Japodi i Histri. Ilirska su plemena i Autarijanci, Dardanci, Mezeji, Breuci i Kolapijani.⁹

Iliri su ostavili brojna značajna arheološka svjedočanstva o vlastitoj materijalnoj i duhovnoj kulturi, kao što su tzv. ilirske *gradine*. Predstavljaju nijeme svjedoke ilirske materijalne kulture. Brojni rimski carevi ilirskog su podrijetla: Aurelijan, Prob, Dioklecijan i Konstantin.¹⁰ Sveti je Jeronim Ilirac iz Stridona (današnje Štrigove).¹¹

2.1. Povijesne predaje o kraljici Teuti

Kralj Agron, koji se spominje kao ujedinitelj ilirskih zemalja i stvoritelj moćnog ilirskog kraljevstva, prema predaji otrovan je 231. godine pr. Kr. S obzirom da je njegov sin Pines bio premlad da bi zauzeo prijestolje, Agrona je naslijedila njegova supruga, kraljica Teuta. Brojne su predaje o njezinoj vladavini i tragičnoj sudbini.

2.1.1. Prikaz kraljice Teute

Povjesničar Polibije opisuje Ilire kao barbare dajući time opravdanje za rimski vojni pohod na ilirske krajeve. Dion Kasije napisao je kako je Teuta u iznimno kratkom vremenu pokazala slabost ženskog spola, a koji plane zbog pomanjkanja prosuđivanja.¹²

Apijan Aleksandrijski razlikuje se po ovom pitanju od prethodna dva kritičara. Opisuje Teutu kao savjesnu, inteligentnu i izrazito oštromnu vladaricu. Svjesna je rizika rata s

⁹ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 275.

¹⁰ Marko Dragić, *Ilirske teme u suvremenom narodnome pripovijedanju* u: "Osmišljavanja" Zbornik u čast 80. rođendana akademika Miroslava Šicela, ur. Vinko Brešić, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, FF-PRESS, 2007. str. 153- 154.

¹¹ Sveti Jeronim (oko 347. – 420.) rodio se u Stridonu, blizu rijeke Drave. Kao mladić uputio se na školovanje u Rim te ubrzo svojim znanjem postao glasoviti govornik te su ga smatrali dostojnim Cicerona. U Jeruzalemu je naučio židovsko pismo. Pozvao ga je biskup carigradski Grgur koji je Jeronimu bio učitelj. Papa Damaso naredio mu je da dođe k njemu te mu je dodijelio jednu parohiju i zato se Jeronim piše kardinalom. U Rimu je ostao tri godine propovijedajući i pišući ondje. Ponovno je otišao u Jeruzalem te je pored jasala gdje se Isus rodio ozidao jedan Kloštar i ondje nastavio činiti pokoru. „Četrdeset godina je ondje u pokori živio. Mnogi su mu vladari slali pisma da ih tumači. Sve je nevjernike zbunio i hrabro protjerao. Jednom mu je lav došao te nogu u koju se trn zabio pokaza sv. Jeronimu, a on ga izliječi. Zato se kod Sv. Jeronima piše to zvjerinje. Bibliju je preveo iz židovskoga a Novi zavjet iz grčkoga. Mnogo je još napisao navlastito maternjim jezikom.“ Dragić, M., *Književnost katoličke obnove i prvoga prosvjetiteljstva (Hrvatska barokna književnost)*. Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Split, 2006., str. 24-25.

¹² Bajrić, A., *Teuta i Iliri u Polibijevom odlomku o rimskom poslanstvu u Iliriji*, Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu, 46 (1). Zagreb, 2014., str. 51.

Rimljanima pa diplomatskim putem nastoji izgladiti situaciju. Navodi njezino slanje izaslanika u Rim kako bi ih molila za oprost i predala im zarobljenike i dezertere.

Ova su mišljenja na neki način oprečna s onima iz naroda. Zbog čega? Upravo zbog toga što su zabilježene mnoge predaje u kojima narod govori o Teuti kao o lijepoj, mudroj, hrabroj i inteligentnoj kraljici.

Sljedeće su dvije predaje zabilježene u Pločama, a govore o tome kako je Teuta bila omiljena među muškarcima te kako je pomagala ribarima.

Prva predaja:

Pričalo se i da je Teuta bila žena koja je proždirala muške, valjda zato šta je bila toliko lipa. Neki to ode shvaćaju da ih je ko jela il da ih je zatvarala, al malo ko misli da je bila toliko zla, iako stari svašta znadu ispričat. Većinom se misli da je ona pomogla ribarima pa da je onda bila dobra kraljica pa čak je i neki zovu vilom, koji ne znaju točno priču. To ljudi nekad pogriše jer se priče prinose s koljena na koljeno i unda ko će ti znat šta ko nadoda il oduzme i unda se znade stvorit neka skroz druga priča. Tako i za ovo, ni ja sam ne znan je li to istina, virovatno nije istina da je ona neka vila il da jede muške, al možda je istina da je nekad davno ona spasila naše ribare jer tu nema ništa čudno ni neobično. Bila je oluja, oni su bili u malin čamcima i unda je došla ona sa jačin brodom. Al kažen ne mora značit, ni ja ne virujen svemu šta sad čujen, iako ove priče koje stari pričaju, nekad se čine puno istinitije nego bilo šta šta čujemo danas.¹³

Druga predaja:

Postoji predaja o Teuti kako je ona pomogla ovin ribarima ode. Bila je neka oluja, a naši ribari su krenili odavden i bila je kriza. Nisu imali ribe, a tribali su ulovit i prodat da bi mogli dat hranu familji. I tako su krenili dalje od ušća, prema otvorenijem moru i zafatila ih oluja točno pred mrak. Borili su se s jadnim čamcima, nisu imali kočice il te jače brodove, nego lađe il trupe il te neke slabije čamce. U to je naiša neki brod sa kraljicom Teutom i pomoga ribarima da prežive i spase ribu koju su ulovili. Zato svi ribari s ušća imaju izreku: 'Ako bude vitra, Teuto, dođi po nas!'¹⁴

¹³ Dragić, M., *Hrvatske povijesne i etnološke predaje o ilirskoj kraljici Teuti*, Kršćanski akademski krug (KRAK), Zagreb, 2018., str. 293.

¹⁴ Isto.

2.1.2. *Vladanje kraljice Teute*

Kao što je već rečeno, nema dovoljno preciznih podataka o Teutinom podrijetlu, stoga izdvajamo dvije najvažnije. Prema prvoj, Teuta je bila kćer *ljekaruše* iz Narone, a kralj Agron, nakon što je obolio, došao je k toj istoj *ljekaruši* i ugledao Teutu u koju se odmah i zaljubio.

Prema drugoj predaji, Teuta je bila Agronova kći kojom se on i oženio zbog starih vjerovanja ilirskih kraljeva. Teuta dolazi na prijestolje nakon Agronove smrti, 231. godine pr. Kr. te odmah pri stupanju na vlast dolazi u sukob s Grcima i Rimljanima. Konkretnije rečeno, bila je riječ o gusarenju i pomorskim dobrima u kojima su Grci i Rimljani izvukli deblji kraj, što je na kraju rezultiralo i smrću poslanika. Za vremena najveće moći, Ilirska je država obuhvaćala područja lijeve obale Neretve do Epira pa čak i sve otoke, isključujući Vis. Upravo je taj otok bio bolna točka samoj kraljici koja je, u pokušaju da ga osvoji (neuspješno), ušla u rat s Grcima, a koji su imali Rimljane kao saveznike.¹⁵

2.1.3. *Teuta na Hvaru*

Ostao je zabilježen kronikat Maje Bošković Stulli (1965.): „Kraljica Teuta živila u Dolu i tamo je izgubila zlatni sić. Doljani uvijek traže taj sić. Vide se zidovi njene kuće, u drugom Dolu. Bila je udana za nekega iz Dola. To je istina.”¹⁶

Postoje brojni razlozi odabira Dola kao prijestolnice, kao što je zaštita od barbara, ali i od vjetra, *tramuntane*. Stari su Hvarani Teutu nazivali Butom, a samo etimološko značenje dovodi se u pitanje s božicom Butom, koja je prema mitologiji bila zmija zaštitnica egipatskog drevnog grada.

Predaje o Teuti govore da je utopila zlotni sić u gustirnu ča je na putu do Filipovih. Govorilo se i da je imala kvočku s pilićima koje je nikud zakopala i da se tuo nahodi pod njihovu kuću. Tamo ni pri, za vrime Teute, bila ta kuća tako da more bit da je tuo istina. Govorili su da se fundamenti nahode pod tuom kućom. Teuta je u Dolu sv. One sagrodila i duvor. Kad su gradili crikvu, odnili su tuo stinje za grodnju, tako da su ostali somo fundamijenti. Na putu je osto somo mir, ali još se vidi starinsko grodnja.

¹⁵ Dragić, M., *Hrvatske povijesne i etnološke predaje o ilirskoj kraljici Teuti*, Kršćanski akademski krug (KRAK), Zagreb, 2018., str. 280.

¹⁶ *Isto*, str. 282.

Mi pri Teutu nismo zvoli Teuta, nego Buta. Kad se Filipova ćijer udovala, stavili su u testamenat: Dobra von je balerinka, / ispod Bute Roić Vinka.¹⁷

Na Hvaru je još spomenuta predaja o *Cikindolu*. Nekoć se tako zvao dol sv. Ane jer je tu bilo zabilježeno kako je kraljica Teuta imala tvornicu novca, odnosno cekina.

Dol Svete Gospe Blažene, Dol Svete Marije, zvo se Virduol, kako u njega izvire jedon vir. Posli se zvo Gospe Dol. Dol Svete Ane zvo se Cikindol jer je u njega bila fabrika cekina krajice Teute. U Dolac, kad smo mi još išli u skulu, nahodili su se cekini. Govoridu kako je Teuta činila šolde dok je živila ovuod. Ljudi su bili govorili da je utopila zlotni sić i da je zakopala zlotnu kokoš sa pilićima.¹⁸

Zanimljiva je i predaja Grge Mikulića, a koji u svojoj knjizi *Priče i legende iz Hercegovine* spominje kako je Teuta proživjela svoje zadnje dane u jednom ljetnikovcu u Borku.

O Borku su ispričane mnoge priče i legende. Mnoge su već i zaboravljene. Ipak neke su ostale i sačuvale se sve do današnjih dana. Jedna od njih je i ona koja govori kako je ilirski kralj Agron u Borku, zbog ljepote kojom je očarao njegovu ženu Teutu, dao izgraditi ljetnikovac. Legenda dalje kaže kako je kraljica koristila svaku prigodu otići u taj ljetnikovac i ostajati što dulje, koliko joj je prigoda to dopuštala. (...) Nakon Agronove smrti, nasljeđuje ga njegova žena Teuta, budući da je njegov sin Pines bio maloljetan. Glavni ilirski vojskovođa Demetrije time nije bio osobito oduševljen, pa je rovario protiv kraljice Teute kad god mu se za to ukazala prilika. Tako, u ratovima koje su vodili protiv rimske vojske, Rimljani uspijevaju pridobiti Demetrija na svoju stranu. Nakon toga Rimljani uspijevaju poraziti ilirsku vojsku. Teuta je bila primorana prihvatiti nepravedan mir i plaćati danak. Nezadovoljna i ožalošćena, zbog izdaje, povlači se u Borak i odatle pokušava upravljati kraljevstvom. Budući da je imao rimsku potporu, nasilni Demetrije je radio što ga volja, štoviše, ponašao se kao kralj. Saznavši to, kraljica Teuta saziva sve vojskovođe u svoj ljetnikovac u Borku, no doživljava još jedno poniženje. Vojskovođe, po nagovoru Demetrija, ne samo da nisu uvažavali kraljicu Teutu nego su joj se i narugali, a Demetrije joj i silu učini. Tako shrvana bolom i tugom, svjesna kako joj se primakao kraj, Teuta saziva svoje najbliže i sina moleći ih da je pokopaju u Borku, nakon čega izriče kletvu na sve vojske koje budu dolazile u

¹⁷ Isto, str. 283.

¹⁸ Isto.

*Borak i remetile njezin mir. Možda u ovome i leži odgovor na pitanje: kako to da se nijedna vojska, i ne samo vojska, kroz povijest nije nastanila ni na tom prostoru, unatoč njegovoj pogodnosti i ljepoti, čak ni Osmanlije, a znamo da su Osmanlije osobito voljeli ovakva mjesta.*¹⁹

2.1.4. Teuta u Risnu i Teutino blago

Teuta se nakon sukoba s Rimljanima povukla u drevni *Rizinium*, današnji Risan i tu je pronašla svoje posljednje utočište. Vjerovalo se kako su *Rizinium* izgradili stanovnici nakon pada Troje, na području Crne Gore. Ono što je ključno za ovu usmenu predaju, koja se prenosi s generacije na generaciju sve do današnjih dana, nesretna je ljubav između Teute i rimskog kapetana Horacija. Naime, on je tijekom nevremena zalutao u luku u Risnu u kojem je Teuta vladala. No, Teuta nije bila jedina koja se borila za Horacijevu pažnju. U njega se zaljubila i vila Rizina koja je došla u kraljičinu ložnicu kako bi je upozorila da ga se kloni inače će uništiti grad. Teuta se oglušila o vilina upozorenja i nastavila dalje sa svojim planom osvajanja Horacija. Jedne su večeri munje, gromovi i potresi potopili grad i na području nekadašnjeg slavnog *Riziniuma* ostalo je samo more. Još se uvijek priča kako vila obilazi more u potrazi za svojim Horacijem. Povijesni nam izvori svjedoče o ponešto drugačijoj predaji. Po njima, Rimljani su bili ti koji su srušili grad, a zatim ga i obnovili.²⁰

Dakle, možemo zaključiti da je kraljica Teuta nakon brojnih pohoda vlastitih gusarskih flota u Jonskom, Egejskom i Jadranskom moru prikupila ogromno blago i sklonila se u Risnu. Međutim, prema povjesničarima, svojom rastućom moći ugrožavala je interese Rimljana koji su zaposjeli Risan, otvorili gradske kapije, ali kraljice nije bilo. Prema jednoj verziji, bacila se sa stijene brda Orjen iznad Risna, a prema drugoj, nastavila je živjeti u brdima. Prisutan je i misterij gdje je nestalo njezino ogromno blago. Neki ljudi vjeruju da je bačeno u podzemnu rijeku pa kada padne velika kiša iz nje se slijevaju nakit i sitan novac.

Kao i za sve prethodno, postoji nekoliko predaja vezanih uz Teutino blago. Smatra se kako se nalazi iznad Morinja, točnije u pećini Lipcima. Navodno su Rimljani u Risnu pronašli tijelo kraljice Teute, ali nisu našli njezina sina Pinesa ni blago. Vjeruje se kako je Pines sakrio blago koje će pripasti onome koji riješi njegov tzv. *Pinesov rebus*. Još ga nitko do današnjih

¹⁹ Dragić, M., *Hrvatske povijesne i etnološke predaje o ilirskoj kraljici Teuti*, Kršćanski akademski krug (KRAK), Zagreb, 2018., str. 288.

²⁰ *Isto*, str. 290.

dana nije uspio riješiti, a uz to još vezujemo i prokletstvo blaga. Naime, na Visu se vjeruje kako tragična sudbina očekuje onog koji traži blago. Poznati su mnogi primjeri u kojima je zla sudbina pogodila one koji su ga tražili ili pak članove njihove obitelji.²¹

Tako je Teuta i dalje predmet vječitog zanimanja za avanturiste i lovce na blago.

3. RIMSKE TEME

3.1. Car Dioklecijan

Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan, jedan je od najosebujnijih vladara u cijeloj povijesti. Vuče podrijetlo iz Dalmacije. Uspostavlja tetrarhiju (četverovlađe) kako bi riješio problem upravljanja golemim carstvom, a sebe postavlja kao glavnog poglavara. Pod njegovom su direktnom vlašću bili azijski dijelovi države i Egipat, Galeriju je pripalo Podunavlje i Balkanski poluotok, Maksimijanu Italija, Recija, Hispanija i Afrika, a Konstancije I. upravljao je Galijom i Britanijom. Ono što je bilo ključno za to razdoblje jest činjenica kako je Senat izgubio vlast, a samim tim Rim titulu glavnog grada. Zakoni su vrijedili za cijelo Carstvo, a izglasani su od strane sve četvorice vladara, no Dioklecijan je vladao apsolutistički. Posebno se ističe njegova reforma za poboljšanjem gospodarskog i političkog života u Carstvu, a državu je podijelio na 101 provinciju. Italija više nije imala povlaštenu položaj, bavio se pitanjem financija, poreznog sustava, ustrojstvom vojske. Ostao je zapamćen i u smislu izgradnje, odnosno građevine. Navest ćemo neke primjere: terme u Rimu, brojne ceste i Dioklecijanova palača. Pri početku svoje vladavine bio je tolerantan prema kršćanima, a kasnije izvršava posljednji veliki progon kršćana u cijelom Rimskom Carstvu. Pred smrt obolijeva i povlači se u svoju palaču gdje i umire 316. godine.²²

Don Frane Bulić zapisuje priču o Dioklecijanovoj glavi koju mu je ispričao Luka Mihanović iz Sitnog.

Car Dioklecijan je osuđivao na smrt svakog brijčača, koji bi ga brijao, da ne uzmogne pripovijedati kakova mu je glava. Uši mu bijahu od prasca, a glava od magarca. Zapne

²¹ Isto, str. 294.

²² Dioklecijan, Gaj Aurelije Valerije. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 28. rujna 2020.) <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15274>>.

jednom jedinca u majke, d apođe brijati cara. Majka žalosna za sinom, koji imadijaše poginuti, izljubi se šnjim, dade mu na polasku pogaču govoreći: Dok budeš cara brijao, jedi ovu pogaču. Pogača bijaše umiješana materinijim mlijekom. Kad ju je brijač počeo jesti, car osjeti miris, pa ga zapita: Što jedeš? Jedem pogaču - odgovori momak. Tad car zapita, da mu dade komadić. Kad ju okusi, reče da je slatka, ali da nije za zasititi se, pa ga zapita: - Kako je tvoja majka mijesi? On mu odgovori da je mijesi svojim mlijekom. Na to mu car obeća da ge neće pogubiti: - Mi smo braća, reče, zato te neću pogubiti, ali ne smiješ nikom kazati, kakova mi je glava. Ako te saleti napast, da komu kažeš, onda kaži samoj zemlji. Brijač nije mogao nikako mučati, pa se prigne k zemlji, te njoj kaza tu tajnu. Na onom mjestu izraste zovika, od koje djeca izdjelaše svirale. Kad bi puhnuli u sviralu, zova odgovaraše:

*U našega cara Dioklecijana
prašće uši a tovarova glava.²³*

3.1.1. Progon kršćana

Dioklecijan je svjestan činjenice kako će najviše ostati zapamćen po progonima kršćana, iako smatra da su na raspisivanje edikata o progonima više utjecali drugi. Došavši u rodni kraj, shvatio je kako je omražen među kršćanima i to ponajviše zbog mučeničkih smrti svetaca Doimija i Anastazija u Saloni. Doimi je bačen zvijerima, a Anastazije je utopljen mlinskim kamenom privezanim oko vrata.

Galerije ga je u više navrata upozoravao na opasnost koja se nadvila nad Carstvom baš zbog kršćana. Prije smrti Galerije se, u poodmaklom stadiju bolesti, koja je kao posljedicu imala raspadanje utrobe, i sam preobratio na kršćanstvo. Na kršćanstvo se preobratio i Konstantin kada je večer prije odlučujuće bitke protiv Maksencija sanjao monogram sv. Petra. Konstantin je sutradan zapovjedio da se na štitove njegove malobrojne vojske nacrtaj taj znak. Konstantinova vojska porazila je Maksencijevu dvostruko brojniju.²⁴

Liciniju su prije sukoba sa saveznikom Maksiminom Dajom došli mali kršćanski anđeli i preobratili ga. On je porazio Maksimina, koji je pobjegao u Tarz gdje je skončao udarajući

²³ Bulić, F., *Car Dioklecijan. Njegovo ime, njegova domovina i mjesto gdje se je rodio; kada, gdje i kako je umro.* U: *Izabrani spisi*, Tisak hrvatske kraljevske tiskare, Zagreb, 1984., str. 250.-251.

²⁴ Barbieri, V., *Dioklecijan*, Profil International, Zagreb, 2006., str. 210.-211.

glavom u zid i krvareći, a prije smrti izgubio je i vid. Uspostavljena je vladavina dvojice, Konstantina i Licinija s kršćanstvom kao službenom religijom, premda su se sami vladari nastavili moliti i rimskim bogovima te povremeno osjećali grizodušje.

Barbieri navodi kako sfinga Dioklecijanu proriče sudbinu koja će pogoditi njegove posmrtno ostatke. Njegov će sarkofag osvetoljubiva svjetina, pri čemu misli na kršćane, razbiti čekićem i rasuti njegov pepeo. Sfinga kroz metaforu Dioklecijanu napominje da će iza njega ipak nešto ostati te da se uspomena na njega neće tako lako izbrisati. Dioklecijan je u svojim snovima često vidio čemprese, a kako čempres sporo raste i sporo gori, tako i osobu koja često sanja čemprese iz djetinjstva sporo sustižu prošlost i sadašnjost.²⁵

3.1.2. Dioklecijanova kćer

Postoji više usmenih priča iz okolice Splita koje govore o Dioklecijanovoj kćeri. Tako je zabilježena narodna predaja koja govori o njezinom prokletstvu. Ona je, za razliku od svog oca, bila naklonjena kršćanima pa ju je zbog tog prokleo. Prema toj kletvi, dva puta godišnje obilazi Solin u sablasnoj kočiji, uzaludno tražeći da ju netko spasi.

Mater i dite pozva car Dioklecijan, a to je značilo da se više dite ne će vratiti. Mater se pripala pa je malome od svog mlika napravila kolač i dala mu da ga ponese. I tako joj je sin otiša caru Dioklecijanu koji ga je onda poslao da ga se pogubi. On je prije svoje smrti poželija samo da pojede kolač kojeg mu je mater pripremila. Onda ga je car pita šta mu je to, a dječak ga ponudi da proba, i pošto je car pojeo komadić, začudi se okusu i pita ga od čega je spravljen. Mali mu je reka da je od materinog mlika i tada je car reka da ga je dječak privarija jer da ga sad ne može ubiti. I pusti ga tako da se vrati doma materi, ali da nikom ne kaže ništa. I još mu je reka da ako ne može izdržat da nikom ne kaže da prišaplje zemlji. I dite je tako i napravilo. Otiša je iza kuće i prišaplja travi: "U cara Dioklecijana praseća glava, koziji rozi i magareće uši!" Na tom mistu izrasla je zovina (trstika) i dica su od toga napravila svirala i ona su svirala ono šta je dječak bija reka. Car Dioklecijan je to čuo i naredio da se pobije pesto dice u Šelima (tu je bija amfiteatar). To je čula Dioklecijanova kćerka koja je bila naklonjena kršćanima, i ona nije tila dopustit svom ocu da pogubi svu tu dicu. I kad je rekla car joj

²⁵ Isto, str. 213.-214.

je tad uzvratija: "Đava te nosa!" I tad je doša vitar i odnija mu ćer skupa sa kočijom i ona se nikad više nije vratila. Legenda kaže da dvaput godišnje sablasna kočija obiđe Solin. To Dioklecijanova kćer traži nekog da joj pomogne i da je spasi. I jedan od mnogih koji su je pokušali spasit skoro je i uspija. Kad je kočija došla triba je uhvatit i nije je smija pustit do zore, a to nije lako jer tada su ga napadali vrazi, zmije su ga grizle, vitrovi su ga nosali. I on je sve to izdrža, i taman prid zoru vidija je svoja crijeva kako ispadaju iz utrobe, pripa se i zgrabija ih obima rukama. I pustija je kočiju, tako da još i danas ta kočija obilazi Solin u nadi da će biti spašena.²⁶

Zabilježen je velik broj priča koje se nadopunjuju. Spominje se kako ju je sam Dioklecijan prodao Sotni, ali i njezina ukazanja u vremenima najvećih kršćanskih blagdana kao što su Božić, Veliki Petak i Velika Gospa. Upravo tu možemo primijetiti važan utjecaj na kršćanstvo. Sljedeća je predaja vrlo poznata u okolici Splita:

Car Dioklecijan imao je jedinu kćer. Za nju su se mnogi jagmili, a otac ju bješe obećao jednom kraljeviću. Ali ona nije htela poč ni za nj ni za nikoga. Zato je otac stao proganjati, pa je napokon baci u tamnicu u Splitu pokraj mora, di je bilo puno vlage i vode. Ipak bi ona, dopušćenjem božjim, svake godine izlazila iz tamnice jedanput na godinu i to sva u zlatu i sjaju u zlatnoj karoci sa vilovitim konjima. Ko bi tada moga nju susrist, pa zaustavit konje i nju poljubit, bio bi čestiti za vavik. To Dioklecijanu nije bilo drago, pa bi zato, kad bi ona izišla iz tamnice, naredio svojim slugam da s lattom čine po gradu naokolo veliku grmljavinu, neka bi se pripao svaki oni, koji bi pokušao nju zaustavit i poljubit. Napokon to je više dodijalo Dioklecijanu, pa je odluči smaknuti. Kad je to bio odlučio, najedanput nestane nje iz tamnice. Ona još ni danas nije umrla. Ona se prikazuje i sada svaki hiljadu godina isto u zlatnoj karoci i to u Splitu i Solinu, na Mravinskom polju, pod Kamen i u nas u Srinjam pod Bašćom. Ko nju i sada vidi, pa zaustavi konje i karocu i nju poljubi, ostao bi čestit za vavik. Bijaše se našao jedan naš Srinjanin od srca - ovo mi je kaziva moj pokojni otac - pa je odlučija pokušati sriću, pa što Bog da, da da. Ode zato u Split, ali je nije naša. Vрати se natrag da će kući u Srinjine, kad eto ti nje pod Kamen, gdi je kupina, a još se nije bilo svanulo. Sva u sjaju i zlatu kao zvizda Danica, u zlatnoj karoci sa vilovitim konjima, lipa ka ružica, stasita ko jela, da je se ne mogu dva oka nagledati od velike plemenitosti, a leti, brate, ka vila. Skoči on prida nju, ufati konje za uzde, ali ona ošine konje, koji u propanj, on se pripade,

²⁶ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 287.-288.

*problidi i onesvisti, a ona pobiže. Ona je bila ošinula konje samo da njega kuša. Ne bi ga bili konji satrli, jer je ona puno dobra. Vidi se, da mu nije bilo dano, da je poljubi pa da bude čestit za vavik. Nju je sigurno moga zaustavit i poljubit pokojni don Nikola Mužinić, ali se nije na nju namirio.*²⁷

3.1.3. Proročanstvo cara Dioklecijana

Dioklecijan izražava slutnju vlastite smrti koju dočekuje u svojoj palači u *Aspalathosu*, gdje je izgradio i mauzolej u kojem bi trebao biti ispraćen na posljednje počivalište. Dioklecijan je još u turbulentnim godinama svoje vladavine dao sagraditi palaču, a za koju je kupio zemljište u blizini rodne Salone. Ondje je namjeravao u miru provesti posljednje godine života, vratiti se tamo odakle je sve počelo i uživati u jednostavnim stvarima kao što je uzgoj kupusa. Prisjeća se događaja koji su prethodili njegovu stupanju na vlast.

Barbieri u svojoj knjizi piše kako je proročanstvo galske vještice u Tungriju predodredilo Dioklesovu sudbinu te je on spoznao da će postati car ako ubije vepra. Nakon tog proročanstva, Diokles je u svakom lovu ubijao samo veprove kako bi ga ispunio. Ono se ispunilo kada je Diokles na brdu iznad Nikodemije ubio Apera, dok se on pred vojnim sudom pokušavao obraniti od optužbi da je ubio mladog cara Numerijana. Diokles se i prije sukobio s Aperom. Aper je nakon sukoba s Galima htio osvetiti smrt prijatelja Lucija Publija, tako što je namjeravao ubiti barbarskog princa, a to se protivilo Probovoj zapovijedi. Prob je trebao krenuti na pohod na Istok, u Aziju, gdje ga je čekao Marko Aurelije Kar, za kojeg se govorilo da se proglasio carem. Prob je prije polaska okupio vojnike u svom rodnom Sirmiju te im zapovjedio da isušuju močvare i kopaju kanale, kako bi proširio vinograde i polja. Premoreni vojnici zatukli su Proba motikama i mašklinima. Nakon Probove smrti na vlast je stupio Kar, koji je dao kazniti njegove ubojice, a vojnicima udijelio oprost. Car Kar umro je od udara groma.²⁸

Karin je, nakon očeve smrti, naklonost Senata i puka pridobivao orgijama i igrama. Zavladao je Rimom i Zapadom, a jedina prepreka da prigrabi potpunu vlast bilo je proglašenje Dioklesa carem na Istoku, kada je osvetio Numerijanovu smrt. Nakon neizvjesne bitke Karin je, misleći da je njegova vojska u prednosti, neoprezno pohitao u klanac, u kojem je i poražen.

²⁷ *Isto*, str. 288.

²⁸ Barbieri, V., *Dioklecijan*, Profil International, Zagreb, 2006., str. 16.-18.

Kada je stupio na vlast Dioklecijan je uspostavio vladavinu četvorice - tetrarhiju, koja se zasnivala na vladarsko-obiteljskim vezama. Sebe je proglasio božanstvom, odnosno Jupiterovim sinom. Takav oblik vlasti preuzeo je od perzijskih vladara.

Ruku svoje kćeri dao je Galeriju, jednom od tetrarha, što je razljutilo njegovu ženu Prisku. Priska je dolazila iz stare rimske obitelji, a dodijeljena mu je za ženu kao nagrada za vojne uspjehe nakon pada Palmire. Valerija je posinila Galerijeva izvanbračnog sina i on je prema tetrarhijskim zakonima bio zaurčen s kćeri njegova Cezara, Maksimina Daje. Nakon Galerijeve smrti, Valerija se odbila udati za Daju pa je zajedno s majkom protjerana. Licinije je nakon savladavanja Maksimijana Daje pokušao prigrabiti Valerijino carsko naslijeđe, ali u tome nije uspio pa je dao pogubiti Valeriju i Prisku. Bolesnom su Dioklecijanu priopćili vijest o smrti žene i kćeri uz opravdanje da ih se sumnjičilo za planiranje urote. Kada je doznao kobnu vijest, Dioklecijan je dao uklesati Priskin lik uz svoj na kupoli mauzoleja.²⁹

Slika 1. Lik Dioklecijana sa friza u mauzoleju u Splitu

Izvor: <https://hrcak.srce.hr/163185> (pristupljeno: 30. rujna 2020.)

²⁹ Isto, str. 32.-33.

Slika 2. Medaljon s likom Priske iz oktogonalnog zdanja u Dioklecijanovoj palači (foto: A. Doljanin) (pristupljeno 30. rujna 2020.)

Nadalje, Barbieri piše kako su Dioklecijan i Maksimus prije abdikacije na vlast na Zapadu postavili Konstancija Klor, s njemu podčinjenim Cezarom Severom, dok je na Istoku august bio Galerije, a Cezar Maksimin Daja. Konstantin Klor umro je nedugo nakon što je došao na vlast u carskoj rezidenciji u Eburuku, u Britaniji. Zapadne su legije odmah nakon Klorove smrti proglasile augustom njegova sina Konstantina. Nedugo nakon povlačenja dvaju augusta Dioklecijana i Maksimijana s vlasti, uslijedili su građanski ratovi među tetrarsima za prevlast. Maksimijanov raskalašeni sin Maksencije imenovao se Princepsom, što je bio dovoljan razlog da se protiv njega dignu Galerije i Sever s Istoka. Sever se predao, a Maksencije ga je dao ubiti. Konstantin, sin Konstantina Klor, stajao je po strani i nadao se tituli augusta.³⁰

Zavladao je kaos pa je od Dioklecijana zatraženo da uspostavi red. On je rekao da se ne namjerava vraćati na vlast te je ponovno uspostavio tetrahiju. Galerija je ostavio kao augusta na Istoku, s Maksiminom Dajom kao Cezarom, dok je na Zapadu za augusta postavio Licinija i njemu podredio Konstantina.

³⁰ *Isto*, str. 47.-49.

4. STAROHRVATSKE TEME

Smatra se kako su se Hrvati doselili u današnje krajeve između 610. i 630. godine. Spremno su prihvatili kršćanstvo, ranije od mnogih zemalja, a upravo to dokazuju i brojni arheološki spomenici poput bazilika u Zenici, Srđu, Šuici, Duvnu, itd.³¹ Poznata je činjenica kako je prvi koji navodi povijesne predaje o samom dolasku Hrvata u današnje krajeve, Konstantin VII. Porfirogent u djelu *O upravljanju carstvom (De administrando imperio)*. Ovdje on navodi kako su Hrvati došli zajedno s petoricom braće: Klukom, Klobekom, Kožočešom, Muklom i Hrvatom te sestrama Tugom i Bugom.

Dojdoše iz priko Babinih gora Hervati najprvo u Dalmaciju i ove sadanje hrvatske i slovinske strane, s mlogim bojem istiravši Abare, ovdje se nastaniše. Prid ovim bijaše pet bratje: Kluka, Klobej, Kožočeš, Muklo, Hrvat i dvi sestre: Tuga i Buga. I od njih Dalmacija, koja je od mora do Dunava dosegla, hrvatsko ime prija, i zove se do današnjega dneva. – Upade u turske ruke Peršija; Turci se odvojiše od oblasti rimskih cesara.³²

Velik je broj događaja i ljudi koji su ostali urezani u sjećanju Hrvata, a oni su ih upravo jednako tako brižljivo prenosili iz generacije u generaciju. Pronalazimo najviše povijesnih i etioloških predaja, a pripovijedane su kao *kronikati* (tzv. kratka priopćenja povijesnog sadržaja), ali ne kao *memorati* (tzv. predaje koje pričaju o osobnim doživljajima). Kada bismo ih usporedili s povijesnim i arheološkim izvorima, možemo primijetiti njihovu istinitost.³³

4.1. Kraljica Buga

Postoje mnogi toponimi koji su etimološki vezani uz kraljicu Bugu kao što je *Bužana grad*, *Buško jezero* te prezime Bužana. Ivan Zovko zapisao je da je prezime Bužana uvijek u ženskom rodu.³⁴

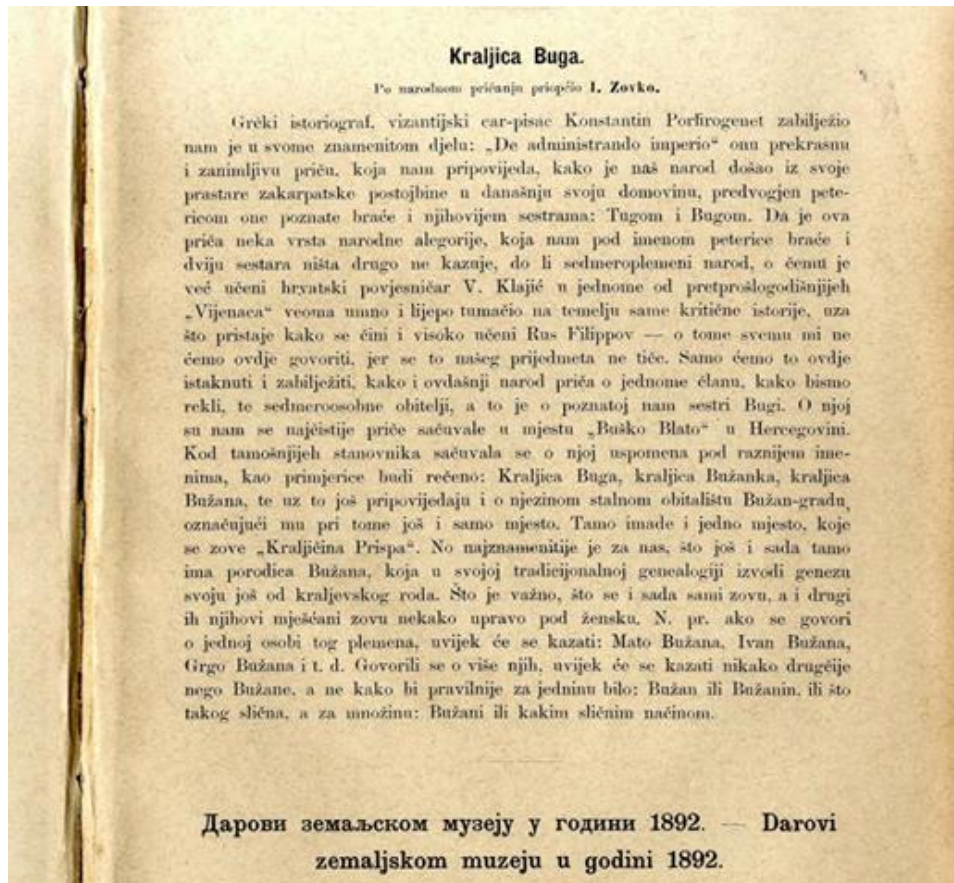
³¹ Dragić, M., *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2-3. Split; 2009., str. 22.

³² *Isto*, str. 23.

³³ *Isto*, str. 22.

³⁴ *Isto*.

*U Dučiću, u Prisoju, bila je gospodarica, neka Buga i po njoj je nazvano Buško jezero i narod, mi ovde, Bužani. Tu u jezeru ima neka gradina, najprije da je rimska, ali sad se ne vidi. Kad je sušna godina dobro se vidi. Veliki je to bijo grad i tu je bilo groblje, sićam se da sam jednom vidila kad su te mrtve iskapali.*³⁵

Slika 3. Darovi zemaljskom muzeju u godini 1892.

Izvor: www.tomislavnews.com/ (pristupljeno 30. rujna 2020.)

4.2. Kraljica Tuga

Razne su predaje vezane uz Buginu sestru, kraljicu Tugu. Recimo, u Livanjskom kraju stanovništvo smatra kako je planina Tušnica ime dobila po Tugi koja je ondje dolazila u posjete svojoj sestri. Tugari kao mjesto pripadaju jednom od brojnih poljičkih naselja. Sve do danas, sačuvali su priče o djevojci zlatne kose i crnih očiju koja je izgradila Tugine dvore po kojima su i dobili ime.

³⁵ Dragić, M., *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture*, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knj. 5, MH, HKD Napredak, Sarajevo 2005., str. 100.

Daleko, daleko odakle pušu ladni vetrovi i snig vije, nalaze se visoke gore, di su u davna vremena stolovali naši pradiđovi. To se gorje zove Karpati. Naši su pradiđovi čuli kako je toplo u krajevima blizu sinjih vali, pa su pod vodstvom petero braće i dvi sestre krenili na dalek put. Jedan od braće, najstariji zva se Hrvat, a sestre su bile Tuga i Buga. Hrvat je ka najstariji brat bija snažan i jak i duž puta je branija svoj narod od zviru i neprijatelja. Tuga je bila divojka duge zlatne kose i crnih očiju. Govorilo se da je biloj vili druga. Ona je svake večeri i jutru uveseljavalala ljude svojom pismom. Onda im je bilo lakše putovati kroz šume i nizine, dok nisu napokon ugledali more. To je bila njihova nova domovina koju podilili među sobon. Bilo je dvanaest plemena. I Tuga je dobila lip kraj, ravnicu podno Mosora – Poljica. Ona je tu sagradila svoje dvore, a oko njena dvora plemići su sagradili palače. I tako je nastala gradić koji su zvali Tugini dvori, a danas se zovu Tugari. Bila je Tuga pobožna i dobra i činila svima lipega. U Policin se nije smilo govorit ružno, ni svađat ili štogod jedno drugom uzet. Svi su radili, trudili se i punu su kuću svega imali. Svi su živili u jubavi. A kad je Tuga umrla, svi su za njon plakali i nisu je Poljičani ni dan danas zaboravili. Ona i danas zna, za misečine, u biloj haljini i duge plave kose proći priko ruševina svoga dvora u Tugarima bdijući nad Pojičanima i Pojicama.³⁶

4.3. Kosinc

Kožočoš se češće spominje pod imenom Kosinc. „U mjestu Gala kod Otoka postoji vrelo Kosinac. S toga vrelo grad Sinj i većina okolnih mjesta opskrbljuju se vodom. Tradicija je da vrelo Kosinac baštini ime prema Kosincu, jednom od petorice braće koji su predvodili Hrvate u današnje krajeve:

Bilo je to u zemane kad su Rvati dolazili. Bilo njizi pet braće i dvi in sestre. Jedan od nji bijo je Kosjenac i prolazeći ovin našin krajevima napijo se ladne vode s ovog našeg izvora i eto od tada se po njemu zove Kosinac. Taj izvor nikad nije prisušijo niti će.“³⁷

³⁶ Dragić, M., *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2-3. Split; 2009., str. 23.-24.

³⁷ Dragić, M., *Povijesne i etiološke predaje iz Otoka Sinjskoga*. Tragovi tradicije, znakovi kulture (Zbornik u čast Stipi Botici) (ur. Evelina Rudan; Davor Nikolić; Josipa Tomašić) Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska. Zagreb, 2018., str. 284.

Prema tradiciji Klukas je živio u Vrlici.

4.4. Sv. Duje

Sveti Dujam ili Duje bio je solinski biskup i mučenik pogubljen za vrijeme Dioklecijanova progona kršćana. Postoji predaja iz srednjeg vijeka prema kojoj je on bio Petrov učenik, a razdobljem djelovanja smatra se 1. stoljeće. Podrijetlom je iz Sirije, a krstio se i preobratio na kršćanstvo u Antiohiji. S obzirom da je zagovarao kršćanstvo, podnio je tešku mučeničku smrt.

Kasnije su mu kosti prenesene u Split, a dio se nalazi u Rimu. Zbog toga se pripovijeda sljedeće:

Kad se svijet, sakupio da ga prenose, izabraše nekoliko ljudi, koji ponosno pristupiše i htjedoše ga podići, ali ni maći s mjesta. Narod mišljaše, da se svetac ne da od grješnih ljudi nositi, pa povjeriše taj časni posao svećenicima, a kad tamo ni oni ne mogoše. Neko napokon smisli, da izaberu nevinu djecu da ona pokušaju nositi, jer djeca nisu grješna. I zaista čim se djeca prihvatiše, podigoše i ponesoše sveca. No pošto je velika vrućina bila, ožedniješe djeca, a i drugi pratioci, pa pred Spljetom, sjedoše kraj ceste, da se odmore, ali pošto ih žeđ žestoko morila, pomoliše se svecu i u taj čas izbi iz zemlje lijepa hladna voda, a oni se napiše i pođoše dalje. Na tom mjestu, gdje je voda izbila, sagradiše Spljećani kapelicu, koja i danas stoji, a pod njom je izvor bistre i hladne vode, koja je, vele, i ljekovita.³⁸

Zaštitnik je grada Splita pa se svake godine, u njegovu čast, održava velika proslava 7. svibnja. Ta se fešta naziva *Sudamjom* ili *fjerom* sv. Duje. Na sam dan svetkovine u gradu bi bio vatromet, a glazba uživo zabavljala bi sve posjetitelje cijelu večer.

4.5. Sv. Vlaho

Sveti Vlaho ili Blaž bio je biskup u gradu Sebaste u Armeniji tijekom 3. stoljeća. Bio je liječnik koji se tijekom života preselio u planine kako bi živio u pećini. Postoji legenda prema

³⁸ Dragić, M., *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2-3. Split; 2009., str. 25.

kojoj su ga upravo u toj istoj pećini pronašli kraljevi lovci i doveli ga pred svog upravitelja koji ga je osudio na teške muke. Rane su mu zacijelile pa je hodao po vodi i držao propovijedi. Pogubili su ga tako što su mu odsjekli glavu.

Proglašen je zaštitnikom grada Dubrovnika i životinja te mu se ljudi mole protiv bolesti grla jer je jednom prilikom spasio dijete od gušenja s ribljom kosti. Poznat je običaj blagoslova grla sa zapaljenim svijećama:

U ono vrijeme kada je Dubrovnik poslije mnogih nevolja zauvijek odbio od zidina Mlečane i Normane, potukao se na moru zahumskoga kneza, sklonio Carigrad da mu dopusti trgovati po bizantskoj zemlji i sklopio mir s banom Kulinom, umre u Engleskoj kralj Henrik Drugi i naslijedi ga sin Rikard Lavljeg Srca, vitez bez straha i mane. Kada su njegove lađe uplovile u Jadransko more, zapušte olujni vjetar, podignu se valovi visoki kao bedemi, zacrni se nebo i udare munje i gromovi. Potope se mnogi brodovi, a druge razbaca gnjevno more kao orahove ljuske. Posrtala je velika galija na kojoj bijaše Rikard, skršio se jarbol i pobio ljude na palubi, te se kralj uplaši i baci na koljena moleći za milost Svevišnjega i Blaženu Djevicu. Klečao je na krmi raširenih ruku, zavjetujući se da će podignuti crkvu Bogorodici na onome mjestu gdje se bude iskrcao ako mu podari spas. Smiluje se nebo, smiri se bura i galija dopluta do otoka nadomak Dubrovniku. Straže na dubrovačkom bedemu dojavu knezu Martinušiću da je na Lokrum pristala nepoznata galija, te on pošalje lađu s dobro oboružanom posadom. No strjelice, kuke i sjekire nisu zatrebale, jer su strani vitezovi mahali vrlo srdačno i glasali se čudnim jezikom. Dotle je Rikard izvadio iz srebrom okovane škrinje kraljevsko ruho, da uđe u Dubrovnik u punom sjaju, a ne kao bijedni brodolomac. Knez ga ugosti u dvoru, te priredi za kralja i njegovu pratnju veliku gozbu. Drugoga dana, kada se Rikard Lavljeg Srca probudio trijezan i bodar, ispriča on knezu kako se bio zavjetovao da će podignuti crkvu gdje ga izbavi Djevica. Dubrovčani su baš tada bili zasnovali izgraditi novu katedralu u čast Blažene Djevice Marije, jer ova što su ju imali već pet stoljeća bijaše premalena i nedostojna bogatoga grada. Ne htjede knez odmah navaliti na Rikarda da prione uz plan Dubrovčana i odustane od Lokruma, nego ga je danima gostio, vodio u lov i slao mu lijepe robinje, te ga zabavljao pričama poput one kako je sveti Vlaho postao zaštitnikom Dubrovnika, što se kraja vrlo dojmilo jer se čudo zbilo nakon strašnoga nevremena, kao što bijaše i ovo koje je Rikarda dovelo u Dubrovnik. Uz dobro vino i ptičje meso, uz mirisnu ribu i sočne školjke, slušao je Rikard o svecu koji je volio Božje stvorove i blažio im rane u planinskoj pećini, gdje je živio

nakon što se bio zahvalio na biskupskoj časti u Armeniji. Jednoga ga dana uhvate lovci i optuže da je vještac, a vladar stavi sveca na muke. Razderu mu tijelo željeznim češljem i bace mučenika u jezero. No ipak je preživio i propovijedao među narodom, te učinio mnoga dobra djela, kao onomad kada se dijete gušilo ribljom kosti, a svetac ga spasio. Rikard Lavljeg Srca prestade jesti ribu, očisti grlo crnim vinom i poslušao što se dalje zbililo. „Svecu je kralj napokon odrubio glavu”, nastavi knez, „a bijaše to stoljećima prije nego što je razrušen slavni Epidaur iz kojega su izbjegli preživjeli Romani i podignuli grad na ovoj hridi. Poslije stigoše Hrvati. Isprva su živjeli pokraj grada u naselju koje prozvaše Dubrovnikom. Zatim sve postade jednim gradom, zaštićenim istim zidinama, prevladaše Hrvati i dadoše hrvatsko ime prvotnomu Ragusiumu. Dugo se Dubrovčani nisu mogli dogovoriti kojega bi sveca uzeli za zaštitnika, sve do te oluje što ostade zauvijek zapamćenom. Bijaše tek rođena veljača, snijeg i kiša padali po krovovima, urlao vjetar kao duše u paklu i udaralo more o zidine tako strašno i silno kao nikada do tada, te Dubrovčani zaključe da bez volje Božje takvo nevrijeme ne može vladati. Kajali su se za grijeh i čekali smak svijeta. Kadli se noću smiri vjetar, a drugoga jutra ugledaju straže da nešto blješti u moru. Doveslaju do toga jarkoga svjetla i nađu u moru mučeničeve zlatne vlasi, te po njima prozvaše sveca svetim Vlahom.” Svidje se engleskom kralju ta priča o zaštitniku, koji nikada nije iznevjerio Dubrovčane, te su pod njegovim stijegom živjeli slobodno, plovili daleko i vješto trgovali. No Rikardu je bilo sagraditi crkvu Bogorodici, pa opet stade govoriti o Lokrumu, nestrpljiv što knez oteže razgovor. Na kraju odlučno izjavi da će crkva stajati gdje se iskrcao i nigdje drugdje, ali knez dozva svećenike koji podsjetu Rikarda na strašan grijeh njegova oca, te rekoše da će kralj Bogu bolje ugoditi sagradi li crkvu u Dubrovniku, a i Henriku će na drugom svijetu biti od koristi. Napokon popusti Rikard, jer se htio što prije vratiti u Englesku, gdje mu je brat Ivan Bez Zemlje vladao svom zemljom i svojatao krunu. Na kraju uglave ovako: za škrinju kraljevih zlatnika bit će podignute dvije crkve, manja na Lokrumu, a velika u Dubrovniku, posvećena Svetoj Mariji. No lokrumski opat imat će pravo da na Svijećnicu, uoči Blagdana svetoga Vlaha, predvodi svečanu misu u novoj dubrovačkoj katedrali. Plemići i pučani isprate u luci engleskoga kralja, koji isplovi na dubrovačkoj lađi put Tergesta. Ponio je sa sobom i stijeg svetoga Vlaha, no pokazalo se da svetac štiti samo Dubrovčane, jer su Rikarda Lavljeg Srca na kopnu zarobili Austrijanci i dugo ga držali kao sužnja. Izbavio

*se silnim blagom i srdit požurio u Englesku, te upitao brata zašto mu je trebalo toliko vremena da skupi otkupninu.*³⁹

4.6. Hrvatski vladari

Sljedeća se potpoglavlja prvenstveno odnose na hrvatske vladare i predaje o njima, a koje su se sačuvale sve do današnjih dana.

4.6.1. Kralj Tomislav

Tomislav se smatra prvim hrvatskim vladarom, a njegova se vladavina procjenjuje približno od 910. do 928. godine. Pitanja oko njegova podrijetla do danas nisu razriješena, ali pretpostavka je kako je stupio na vlast nakon Muncimira. Dodatan problem predstavlja razlikovanje povijesnih istina od mita, ali ono što taj posao još više otežava nedostatni su izvori koji se direktno referiraju na Tomislavovu vladavinu. Prisutno ih je nekoliko: pismo pape Ivana X., pismo biskupa Ivana, katalog splitskih nadbiskupa i *Ljetopis Popa Dukljanina*.⁴⁰ Bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet daje podatke o stranim zemljama u svom djelu *O upravljanju carstvom*, ali nigdje ne spominje Tomislava u svojim tekstovima.

Toma Arhiđakon zabilježio je prvi pouzdani podatak o Tomislavu, a tiče se titule kneza (*dux*) iz 914. godine. Franjo Rački prvi je koji konkretno spominje Tomislava. Naglašava da su prethodni vladari nosili naziv *dux*, dok je kod Tomislava uočio mijenjanje titule *dux* u titulu *rex* (kralj). Upravo zbog tog naglašava činjenicu kako je Tomislav do 925. postao kralj, ali ni sam nije siguran na koji način. Rački je potaknuo daljnja zanimanja za njegovu vladavinu pa je tako i Ivan Kukuljević pokušao argumentirati teoriju o širenju hrvatskog teritorija u ovom razdoblju.⁴¹ Ovakve pretpostavke prihvatili su brojni autori koji im nisu kritički pristupili. Prvi koji je to učinio bio je Ferdo Šišić. On je opovrgnuo teoriju o Tomislavovoj krunidbi na Duvanjskom polju. Autori su navodili različite informacije o Tomislavu, a nisu postojali konkretni izvori koji bi te iste informacije i potvrdili.

Paralelno s nestajanjem Velike Hrvatske u srednjoj Europi, knez Tomislav dolazi na čelo Bijeke (Primorske) Hrvatske 910. godine. Njegova je Hrvatska obuhvaćala Slovinsku

³⁹ Hitrec, H., *Hrvatske legende*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 65.-67.

⁴⁰ Goldstein, I. *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta. Zagreb, 1995., str. 274.-275.

⁴¹ *Isto*, str. 275.-276.

Hrvatsku i 11 županija. Uskoro je postao najmoćniji vladar u Europi te su se mnoge županije trudile pripasti njegovom sastavu velike Hrvatske.⁴² Činio je sve za korist Hrvatske kako bi ju učinio slobodnom i samostalnom. Uspješno se borio protiv Mađara i Bugara. Okrunjen je na Duvanjskom polju između 920. i 925. godine i to od strane hrvatskog biskupa Grgura Ninskog. O njemu su opjevane brojne pjesme i ispričane brojne predaje, a sljedeća se smatra izuzetno bitnom i govori o njegovoj krunidbi.

Kraljo Tomislavo, kada je u stara vremena vlado Rvackom, bio je krunisan u Kongori pod čvorovim rastom, a i danas se zna gdje je bila crkva u kojoj se Tomislav krunio. Kako stari ljudi pamte i pripovijaju, ukopan je Tomislav na Jabuci njivi (na Čondraku) i pored Tomislava ukopana su još tri poglavita rvacka kralja. Najprvo je na cilom svitu od svih svitskih vladara onoga staroga vakta, najprvo je Tomislav okrunjen. Stari su naši pripovijдали da je naroda bilo za vrime krunisanja Tomislava tri i po milijuna i od Stržnja do Sovički vrata ispod kapka mogo si proć da čovik pokiso ne bi.⁴³

Tomislavu se pripisuje i širenje hrvatskog teritorija, a samim time i pripajanje Dalmacije, a proslavio se i bitkama nad Mađarima i Bugarima. Iako se mjesto sukoba ne može sa sigurnošću odrediti, spisi nas izvještavaju o ishodima. Tomislav je, zahvaljujući taktici iznenađenja, izvojevao pobjede nad jakim neprijateljima. U Splitu saziva veliki sabor oko 925. godine, a u njemu su sudjelovale velike crkvene i svjetovne osobe. Glavna svrha navedenog sabora bila je popravljjanje funkcija i institucija koje su bile zanemarene poput škole i vjere. Tomislavu se nikako ne mogu oduzeti zasluge za stvaranje temelja jake Hrvatske države.

4.6.2. Sv. Vladimir Dukljanski

Sveti Vladimir dukljanski je knez i mučenik, prvi crnogorski svetac koji se štuje ne samo kod Crnogoraca već i diljem Balkana. Pravoslavna ga je crkva kanonizirala, a Katolička beatificirala.⁴⁴ Katolički biskup iz Bara, pop Dukljanin bilježi legendu o Vladimiru u svom *Ljetopisu*:

⁴² Lojkić, M. *Kletva kralja Zvonimira*, Vlastita naklada, Zagreb 2007., str. 145.

⁴³ Dragić, M., *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2-3. Split, 2009., str. 71.

⁴⁴ Vidi: Dragić, H., *Dukljanski kralj sveti Vladimir u hrvatskoj književnosti i crnogorskoj tradiciji*, Lingua Montenegrina, 5, Cetinje, 2010., 517.-534.

Vladimir je bio lijep, mudar i svet. Stolovao je u Krajini kod crkve Prečiste Krajinske, na zapadnoj obali Skadarskoga jezera. Isticao se ljepotom, dobrotom, mudrošću i svetošću. Za njegove vladavine u Dalmaciju prodre bugarski car Samuilo. Želeći sačuvati vojsku, Vladimir se s vojskom povuče na planinu Oblik na kojoj su zmije otrovnice ubijale ljude i životinje. Vladimir se molitvom obrati Bogu da ga oslobodi od zmija. Bog je uslišao njegovu molitvu. Samuilo je uvidio da se ne može domaći Vladimira te ga je počeo mamiti da dođe do njega i da mu ne će naškoditi. Kad Vladimir to nije prihvatio, jedan njegov župan, kojega je Samuilo obećao nagraditi, počeo je nagovarati Vladimira da ode k Samuilu. Vladimir je želio spasiti vojsku, te im je okupivši ih rekao: Nužda me sili (kako mi se čini), predraga braćo moja, da u ovom trenutku udovoljim onoj evanđeoskoj izreci koja kaže: „Dobrom se pastiru pristoji založiti dušu za spas svoga stada.“ Bugarin obećaje sve vas pustiti neozlijeđene ako ja sidem i odem porazgovarati s njime; ako pak ne učinim tako, prijete da neće napustiti položaj sve dok svi ne izginemo od gladi. Bolje je, dakle, da se predam u njegove ruke na milost i nemilost nego li da vas sve odvedem u velike patnje i nevolje. Potom se uputio Samuilu koji pak pogazio obećanje te ga je usužnjio u Prespu kod Ohrida. Samuilo nastavi harati Dalmacijom i pohara je sve do Zadra. U tamnici se Vladimiru ukazao anđeo i navijestio mu da će biti oslobođen; da će ga Gospodin izbaviti iz zatočeništva i da će mu mučeništvo osigurati kraljevstvo nebesko. Kosara (oko 978. – ?), kći kralja Samuila, zatražila je od oca dopuštenje da zatočenicima opere noge. Vidjevši ljepotu, skromnost, milinu riječi i razboritost Vladimirovu, Kosara zamoli oca da oslobodi Vladimira iz tamnice. Samuilo je oslobodio Vladimira, zagruo ga kraljevskom odorom i dao mu za ženu Kosaru te mu povratio kraljevstvo kojemu pridoda Drač. Samuilo je umro i naslijedio ga je Radomir koji zauze sve grčke zemlje do Konstantinopola. Car Bazilije Radomirovu bratiću je obećao dati veliku nagradu ako ubije Radomira i tako osveti smrt svoga oca i strica koje je dao ubiti Samuilo. Vladislav je u lovu ubio Radomira. Vladislav je mislio kako njegovo kraljevstvo ne će biti mirno dok je Radomirov svak (zet) Vladimir živ te ga je počeo mamiti sebi. Kosara ne dopusti Vladimiru da ide Vladislavu te ona ode vidjeti kakve su mu namjere. Vladislav je dočeka sa svim počastima. Vladislav posla svoje ljude sa zlatnim križem kunući se da mu ne će naškoditi. Vladimir povjeruje, ali zatraži da mu Radomir pošalje drveni križ i da nad križem prisegne da mu ne će učiniti nikakvo zlo. Kad su k Vladimiru došli biskupi i pustinjač, Vladimir sa šačicom svojih ljudi krene Vladislavu koji mu je putem bio postavio zasjede, ali ga ne uspije ubiti. Naime, oni koje je Vladislav poslao

da ubiju Vladimira vidješe da je uz njega mnoštvo vojske kuje i da ga pokopa gdje god hoće. Ona ga prenese u Krajinu i pokopa ga u crkvi Svete Marije. Njegovo tijelo je i dandanas neraspadnuto i iz njega isparava blag miris, a u rukama drži onaj križ koji mu bješe poslao bugarski car. Na dan njegova blagdana mnoštvo hodočasnika hodočasti njegovom grobu. Kosara se u toj crkvi zaredi. Vladislav zauze Vladimirovo kraljevstvo. Dok je jedne noći objedovao za stolom, pojavi se pred njim čovjek nalik Vladimiru i s mačem u ruci. Vladislav se poplaši, stane dozivati vojsku, no anđeo ga udari i on ostane mrtav.⁴⁵

4.6.3. Dmitar Zvonimir

Ono što obilježava povijest svih naroda previranja su u dinastijama, brojne krvave svađe i otimanja vlasti koja bi nerijetko završavala smrtonosnim ishodom. Dmitar Zvonimir bio je hrvatski kralj od 1075. pa sve do 1089. godine. Pretpostavlja se da je potomak iz dinastije Svetoslavića. Početkom 1060-ih godina bio je ban u slavonskom dukatu te se oženio Jelenom Lijepom. Ona je bila je kćer ugarskog kralja Bele I. Arpadovića. Nakon smrti Krešimira IV., na prijestolje stupa kralj Zvonimir, koji je bio ban Krešimira IV., iako je prema nasljednoj baštini na prijestolje trebao stupiti Stjepan II. Razlog zbog kojeg Stjepan II. nije stupio na vlast nakon smrti Krešimira IV. nam je do danas nepoznat.⁴⁶

Kralja Zvonimira često krase epiteti poput *dobri kralj Zvonimir* ili *pravedan kralj Zvonimir*. Neupitni su razlozi zbog kojih je smatran takvim, a postoje i brojni primjeri koji dokazuju upravo to. Samostanu sv. Petra 1078. godine vratio je zemlju kod Solina, a koju je prije darovao svom ujaku Strezi jer je mislio da je to kraljevska svojina. Hrvatski je narod iste godine doživio veliko slavlje prilikom posvećenja stolne crkve hrvatskih biskupa na kninskom polju, a tu je svečanost uvećao sam kralj s brojnim drugim velikašima. Koliko nam je bitan kralj Zvonimir pokazuje se, između svega, i u njegovom savezu s Gviskardom Robertom, (gospodarom Južne Italije, i jednim od najmoćnijih europskih vladara). Naime, 1082. godine Gviskard je udario na bizantsku državu, papa Grgur VII. u pomoć je pozvao Hrvate i Dubrovčane te je sklopljen tzv. *protubizantski savez*. Oni su se zbilja odazvali te je kralj

⁴⁵ Isto, str. 33.-34.

⁴⁶ Zvonimir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 5. listopada 2020.) <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67581>

Zvonimir poslao dio svog brodovlja. Nakon rata, Mlečani su dobili vlastita prava na Dalmaciju, no ipak dalmatinski su gradovi i dalje ostali vjerni hrvatskom kralju Zvonimiru.⁴⁷

Prve podatke o kraljevanju Dmitra Zvonimira možemo pronaći u *Kronici* popa Dukljanina.

I osta kraljm Zvonimir, koji počteni kralj, sin dobroga spomenutja, poče crkve veoma čtovati i ljubiti. I poče dobre pomagati, a progoniti zale. I bi od svih dobrih poljubljen, a od zlih nenavijen, jere ne mogaše zla vidjeti. I tako ne biše on za Hrvate, zašto oni ne će biti dobrotom dobiti, da bolji su pod strahom. I za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jere biše puna i urešena svakoga dobra, i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se ubogi da ga izji bogati, i nejaki da mu vazme jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin. Jere kralj svih branjaše, zašto ni sam prezpravedno ne posidaše, tako ni inim ne dadiše. I tako veliko bogactvo biše, tako u zagorje kako i u primorje, (biše) za pravednoga kralja Zvonimira. I biše puna zemlja svakoga blaga, i biše veće vridna ureha na ženah i mladih ljudii, i na konjih, neri nada sve imanje. I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom raskošom, ni se nikoga bojaše, nit im nitkore mogaše nauditi, razmi gnjiv Gospodina Boga, koji dojde svrhu ostatka njih, kako pismo govori: „Otcu zobaše kiselo groždje, a sinovom zubi utrnuše.“⁴⁸

4.6.4. Krunidba kralja Zvonimira

Postoje dva vrlo važna izvora kada govorimo o krunidbi kralja Zvonimira. Prvi predstavlja zbirka koju je sastavio kardinal Deusdedit otprilike 1087. godine. Ipak, to je nepouzdaniji izvor od druge mlađe zbirke koji je sastavio Cencio 1192. godine. Njezin je rukopis pouzdaniji iz razloga što ga je pisao klerik Apostolske palače Wiligelmus Rofio, pod vodstvom samoga Cencija.⁴⁹ Arheolozi su 1931. godine istraživali položaj samostana sv. Mojsija i došli do zaključka da se nalazi u Solinu, a arheološkim su nalazima tu pretpostavku i potvrdili.

⁴⁷ Maslač, N., *Hrvatski kralj Zvonimir plemeniti (1076.-1089.)*. Obnovljeni Život, vol. 22., br. 2., 1941., str. 177.

⁴⁸ Dragić, M., *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora*, Časopis za hrvatske studije, Croatian Studies Review, 7, 2011., str. 67.

⁴⁹ Ivanišević, M., *Barokna prosudba Zvonimirova krunjenja*. Tusculum, vol. 7, br.1., Split, 2014., str. 113.

Kralj Zvonimir okrunjen je od strane legata pape Grgura VII. Gebizona 1075. godine u listopadu u bazilici sv. Petra i Mojsija u Solinu. Primio je znakove kraljevske časti (žezlo, sablja i kruna) te je ujedno prisegnuo na vjernost papi Grguru VII., kojem je darovao samostan sv. Grgura u Vrani te se obvezao za plaćanje danka.⁵⁰ Ovaj svečani događaj poznat nam je iz tzv. Zvonimirove zavjernice. Također, poznato je da je tada, uz svoje ime, kralj uzeo i kršćansko ime Demetrije, a pretpostavljamo da je razlog tomu što je dan krundibe bio na dan proslave sv. Demetrija.⁵¹

Ovjenčani kralj kleknuo je pred papina poslanika, podigao desnicu i prisegao na vječnu vjernost papi, Zavjernicom. Taj je dokument sačuvan, a u njemu se kralj Zvonimir, pred papinim izaslanikom obvezuje, obriče i obećava da će nepromijenjen vršiti sve što mu njegova svetost bude nalagala, te će u svemu i svačemu čuvati vjeru apostolskoj stolici. Nadalje je prisegnuo da će gojiti pravdu, crkve braniti, skrbiti oko življenja svećenstva, štiti siromahe, udovice i siročad, priječiti nedopuštene brakove između rodbine, ustanoviti zakonito vjenčanje prstenovanjem i blagoslovom svećenika, protiviti se prodaji ljudi.⁵²

4.6.5. Bašćanska ploča

Ime kralja Zvonimira zabilježeno je na Bašćanskoj ploči. Poznata je činjenica kako je kralj bio u bliskim odnosima s glagoljašima. Naime, on je njima darovao svoje zemljišne posjede nedaleko od Baške, odnosno benediktinskoj opatiji sv. Lucije. Svjestan je toga da njegovanjem odnosa s glagoljašima zapravo pridonosi očuvanju kulture i jezika. Po svemu sudeći, Zvonimir je prvi hrvatski kralj čije je ime upisano našim jezikom. Bašćanska je ploča pronađena kod Baške na otoku Krku u crkvi sv. Lucije, a datira oko 1100. godine. Danas se čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (HAZU).⁵³ Izuzetno je važna zbog toga što od nje započinje povijest hrvatske književnosti te je dokaz kako je u 11. stoljeću u Hrvatskoj postojala pismenost. Napisana je na staroslavenskom jeziku, na uglatoj glagoljici.

⁵⁰ Zvonimir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 5. listopada 2020.) <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67581>

⁵¹ <https://povijest.net/zvonimirova-krundibena-zavjernica/> (pristupljeno 6.10.2020.)

⁵² Dragić, M., *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora*, Časopis za hrvatske studije, Croatian Studies Review, 7, 2011., str. 66.

⁵³ Ricov, J., *Zvonimir – dobri kralj Hrvata*, *Obnovljeni Život* 45., br. 1.-2., 1990., str. 84.-85.

4.6.6. *Smrt i kletva kralja Zvonimira*

Prema povijesnoj predaji, koju također bilježi pop Dukljanin u *Ljetopisu*, ubijen je od strane svojih bliskih podanika na Saboru u Kninu, tijekom 1089. godine i to na lokalitetu Pet crkava.

Na Kosovu polju kninskom zavadio se neki kralj s vojskom te se pognali. Kralj već ranjen bježao sa Kosova polja, a vojska ga stigla gdje je sada Rotna gomila. Tu ga je izmrcvarila i ubila, i svaki je vojnik na mrtvo tijelo bacio po kamen. Vojska se potom pobila između sebe i izmrcvarila, a od puste krvi prolivene nedaleko ove gomile pocrvenila je zemlja i zato se zove Crljenica. Kralj se zvao Rotando.⁵⁴

Nadalje, prve podatke o kletvi nam upravo opet iznosi pop Dukljanin:

(Kralj Zvonimir) koji, ležeći u krvi izranjen velikim bolizni, prokle nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i Svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom (svojom,) i da bi veće (Hrvati) nigdar neimali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili. I tako ležeće a Hrvate proklinjuće izdahnu. I pojde duh njegov, po milosti onogaj ki sve može, s anjeli veseliti (se) u vike vikom.⁵⁵

Osim toga, Zvonimirova je kletva prisutna i u *Kronici* hrvatskog franjevca Ivana Tomašića, a datira još iz 16. stoljeća.

Prije smrti svoje (kralj Zvonimir) dade smrtno ranjeni kralj sve svoje podanike pozvati preda se, te govoraše ove riječi: „O vi nevjerni Slovinci, tko vas je zaslijepio te me ubiste?“ A zatim: „O vi, vjerna braćo moja Hrvati i Dalmatinci, iz dubine srca žalim što sam vaš posljednji kralj i što ćete od sad biti podanicima tuđim kraljevima i knezovima.“ To govoreći izdahnu, te bi pokopan u kninskoj crkvi sv. Bartolomeja kraj velikoga žrtvenika. Oj, nesretna Hrvatska, kad si tolikog i takva kralja izgubila!⁵⁶

⁵⁴ Dragić, M., *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2-3. Split, 2009., str. 36.

⁵⁵ *Isto*, str. 40.

⁵⁶ *Isto*, str. 40.-41.

Svoju veliku odanost Svetoj Stolici Zvonimir je platio smrću. Prema povjesničaru Klaiću, Zvonimir je na samrti pozvao svoje vjerne podanike i obratio im se riječima koje će devet stoljeća progovarati u svim domoljubnim hrvatskim srcima. Hrvatska nesloga proždirat će cijeli hrvatski narod 900 godina.

Oj, vi nevjerni Slovinci, tko vas je zaslijepio te me ubiste?

*Oj, vi, vjerna braća moja Hrvati i Dalmatinci, iz dubine srca žalim što sam vaš posljednji kralj i što ćete odsad biti podanici tuđim kraljevima i knezovima!*⁵⁷

5. SREDNJOVJEKOVNI BOSANSKI VLADARI

Osim pod nazivom Srednjovjekovna, Bosna je bila poznata i pod imenima kao što su Banovina Bosna i Bosansko Kraljevstvo. Od 12. stoljeća bila je banovina, a od 1377. godine postaje kraljevstvo s posljednjim bosanskim kraljem, Stjepanom Tomaševićem.

Prema Marku Dragiću⁵⁸, najznačajnijim srednjovjekovnim Bosanskim kraljevstvom vladale su sljedeće osobe:

1. Bosanski banovi
2. Bosanski kraljevi
 - 2.1. Vazalni kraljevi
3. Vojvode
 - 3.1. Hrvoje Vukčić Hrvatinić
 - 3.2. Herceg Stipan Vukčić Kosača
4. Turski vladari
 - 4.1. Begovi
 - 4.2. Paše
 - 4.3. Nasilnici
 - 4.3.1. Pravo prve bračne noći
5. Domaći muslimani štite kršćane.

⁵⁷ Lojkić, M. *Kletva kralja Zvonimira*, Vlastita naklada, Zagreb, 2007., str. 155.

⁵⁸ Dragić, M., *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, 2001., str. 57.

O nekima je već i bilo riječi, a nekima od njih posvetit ćemo malo više pažnje. Bitno je istaknuti kako su o njima sačuvane sva tri tipa iskazivanja predaja: memorati, kronikati i fabulati, a uspomena na njih i u današnje je vrijeme ostala sačuvana. Bosanski su vladari i plemići u razdoblju Srednjovjekovne Bosne bili uglavnom etnički Hrvati.

5.1. Kulin ban

Narod u Bosni nije prihvaćao da ugarski vladari imaju vlast nad njima pa su izabrali vlastite banove, a jedan od poznatijih upravo je i Kulin ban. Bio je bosanski ban u razdoblju od 1180. – 1204. godine, a podrijetlo mu je i do danas nepoznato. Oslobodio je Bosnu bizantskog utjecaja, a 1189. izdao je povelju u kojoj dopušta slobodu kretanja Dubrovčanima, što je dodatno ojačalo veze između Bosne i Dubrovnika.⁵⁹

Slika 4. Ploča s natpisom Kulin bana, Sarajevo, Zemaljski muzej

Izvor: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34526> (pristupljeno 17. listopada 2020.)

Još je uvijek prisutno mišljenje da je za njegova vladanja bilo blagostanje što nam dokazuje i izreka koja se često može čuti: *Za Kulina bana bijaše lijepih dana.*⁶⁰ Nadalje, za njegova banovanja nastaju prvi sačuvani pisani spomenici. Smatralo se kako je Kulin ban u

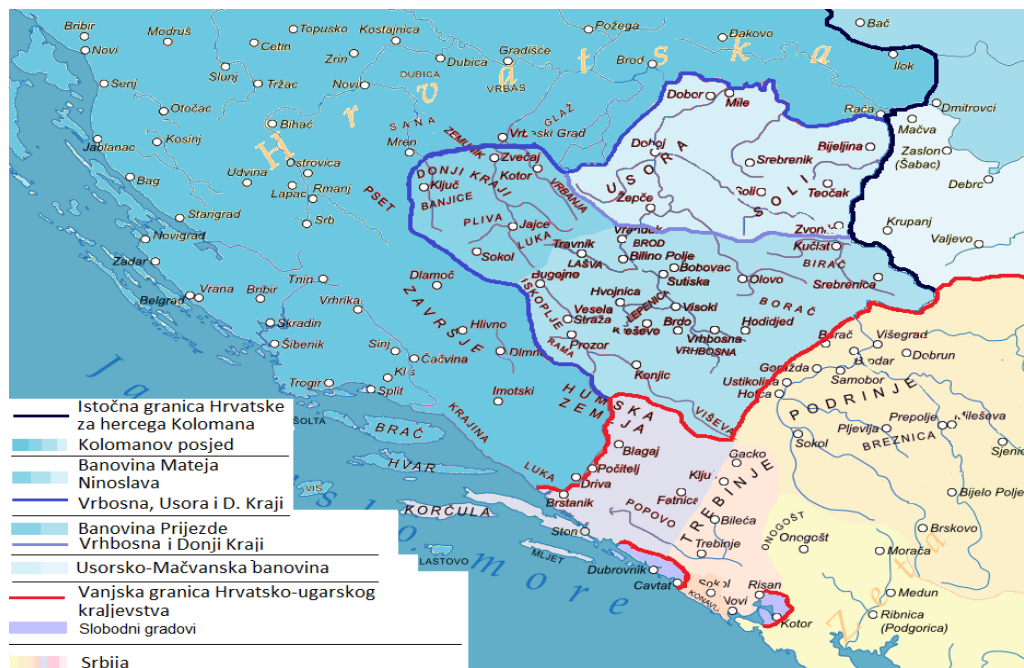
⁵⁹ Povelja počinje katoličkom invokacijom: U ime Oca i Sina i Duha svetoga, a završava: na 29. augusta, Ivana Glavosijeka. Vidi: Dragić, H., *Jezične karakteristike Povelje Kulina bana*, *Suvremena pitanja: časopis za prosvjetu i kulturu*, 23. Matica hrvatska; FPMOZ. Mostar 2017., str. 46.- 56.

⁶⁰ Dragić, M., *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, 2001., str. 58.

Bosnu primio heretike koje je iz Splita i Trogira protjerao biskup Bernard. Tada je papa Inocent III. tražio da se povedu križarski ratovi, ali Kulin je izjavio kako je riječ o pravim katolicima. Nedugo zatim, Kulin je ban opet bio optužen za krivovjerstvo pa je 1203. okupio plemstvo koje je prisegnulo na vjernost, a nazivani su *kršćanima bosanske crkve*. O njima se vrlo malo zna, ali to je pitanje predmet mnogih sukoba.

5.2. Prijezda I.

Bosanski je ban, nasljednik Mateja Ninoslava i prvi poznati član dinastije Kotromanića, a banovao je u razdoblju od 1250. do 1287. godine. Bio je vazal hrvatsko-ugarskog kralja i od 1264. naziva se *vjernim kraljevskim kletvenikom*. Njegovo je vladanje obilježila samostalnost Bosne, kao i njezino jačanje, a to je vidljivo u ispravi iz 1287. u kojoj ga nazivaju *Božjim dopuštenjem bosanski ban*.⁶¹ Ta je isprava njegova najpoznatija povelja u kojoj on knezovima Babonićima daruje župu Zemljenik. Imao je tri sina: Stipana I. Kotromanića, Prijezdu II. i Vuka te kćer Katarinu. Nasljeđuju ga sinovi Prijezda II. i Stipan I. Kotromanić.

Slika 5. Banovina Prijezde I. Kotromanića i nasljedstvo Mateja Ninoslava

Izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Medieval_BiH.png (pristupljeno: 17. listopada 2020.)

⁶¹ Prijezda I. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 17. listopada 2020.) <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50351>>.

5.3. Tvrtko I. Kotromanić

Bio je bosanski ban od 1353. – 1377., a kralj od 1377. – 1391. godine. Bio je sin Vladislava Kotromanića i Jelene Bribirske, a unuk Stjepana I. Kotromanića. Na prijestolje je stupio kao petnaestogodišnjak pa je vladao uz pomoć majke i oca. Imao je brojne protivnike upravo zbog toga što je vladao uz pomoć svojih roditelja. No ipak, u svojoj je vladavini poboljšao zemlju u političkom, kulturnom i duhovnom smislu. Vodio je računa o razvoju gradova, o trgovini i rudarstvu. Podiže (Herceg) Novi kao utvrdu svoje banovine 1373., a 1377. godine okrunjen je za kralja Bosne, Srbije i Zapadne strane u crkvi franjevačkog samostana sv. Nikole u mjestu Mile kod Visokoga.

Slika 6. Pečat Tvrtka I. Kotromanića

Izvor: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=62877> (pristupljeno 17. listopada 2020.)

5.4. Hrvoje Vukčić Hrvatinić

Prema povijesnim izvorima, Hrvatinići su bili velikaški rod, a prvi se put spominju u drugoj polovici 12. stoljeća. Izrazito je važan njihov utjecaj na političke prilike u Bosni i susjednim hrvatskim zemljama, karakterističnim za to doba. U bosansko-hercegovačke vladare ubrajao se i Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Bio je veliki bosanski vojvoda i splitski herceg između 1350. – 1416., a najstariji je sin vojvode Vukca Hrvatinića. Njegovo se ime prvi put spominje 1376. i to kao vjerni vitez hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvina. Tvrtko I.

Kotromanić mu dodjeljuje naslov vojvode 1380. i daruje mu posjede u Lašvi, a Ladislav Napuljski ga imenuje hercegom splitskim te mu daje na upravljanje otoke Brač, Hvar i Korčulu. Nakon toga, titula mu glasi: *Herceg Splita, potkralj Dalmacije i Hrvatske, veliki vojvoda bosanski i knez Donjih kraja*.⁶² Kovao je vlastiti novac, a u nasljedstvo nam ostavlja *Hrvojev misal i Hvalov zbornik*. Zbog sve te silne moći često su ga zvali *neokrunjenim kraljem*.

Spomenut ćemo jednu predaju koja govori o tome kako se Hrvoje Vukčić Hrvatinić pobunio protiv Ugara:

Hrvoje je bio prijatelj s kraljem Žigmundom, ali je s njim ušao u rat jer ga je ugarski ban Pavao Čupor na Žigmundovu dvoru pozdravio mukanjem. Kažu da je Hrvoje bio i "izgledom i ponašanjem nalik biku". Vjekoslav Klaić navodi predaju prema kojoj je "Pavao Čupor jednom na kraljevskom dvoru hercega Hrvoja ljuto uvrijedio, pozdravivši ga volovskim mukanjem da se naruga njegovu hrapavu i krupnom grlu". Klaić također navodi predaju da je Pavao Čupor "nekom zgodom Hrvoja pogrdio ovim riječima: 'Slovinac nije čovjek, pogača nije kruh'." To se razglasilo po dvoru, pa je Hrvoje postao predmetom ismijavanja. Hrvoje je zbog toga bio uvrijeđen; te se, ne mogavši to podnositi, pobuni protiv Ugara. Tada je u pomoć pozvao tursku vojsku i s njom poharao Bosnu. Ugarski se kralj u to vrijeme nalazio u Konstanzu kako bi iskorijenio husitsko krivovjerje. Vidjevši kako Hrvoje s turskom vojskom hara Bosnu, ugarski plemići Ivan Gorjanski, Ivan Morović i Pavao Čupor s vojskom krenu na Hrvoja. Ugarska vojska je nanosila goleme gubitke Hrvojevoj i turskoj vojsci, a tada su se Hrvojevi vojnici popeli na obližnja brda i vikali kako bježi ugarska vojska. To je izazvalo pomutnju među Ugrima pa su povjerovavši Hrvojevim vojnicima počeli bježati. Tako Hrvoje pobijedi i zarobi mnogo plijena i plemića, a među njima i Pavla Čupora, koji bijaše uzrok tome ratu. Hrvoje naredi da Čupora zašiju u govedu kožu, "obasipajući ga pogrdama i govoreći mu: Vi, koji ste u ljudskom obličju oponašali glas goveda, sad isti taj glas zaodjenite u obličje i kožu njegovu". Utopio ga je vezana u rijeci. To je bio prvi pristup Turaka u Bosnu. Tada je Mehmed prvi put postavio svog sandžaka u gornjoj Bosni, Isaka, kojega je ubio Nikola Slaven po nalogu cara

⁶² Dragić, M., *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, str. 78. – 79.

*Žigmunda. Kada je Hrvoje vidio da su ga Turci izdali, umro je od očaja u travnju 1416. godine.*⁶³

5.5. Stjepan Vukčić Kosača

Bio je veliki vojvoda u Bosni u razdoblju od 1404. pa sve do 1466. godine. Nasljednik je Sandalja Hranića Kosače i najpoznatiji je među svim Kosačama. Između 1440. i 1443. proširuje vlast na Omiš, Poljica, Gornju Zetu, Trebinje i Klobuk.⁶⁴ Kako bi se pomirio s tadašnjim bosanskim kraljem Stjepanom Tomašom, pristaje na udaju kćeri Katarine. Samostalno je vladao teritorijem Hercegovine, a koji je obuhvaćao sve od Lima do Cetine i Rame do Kotorskog zaljeva. Dolazi u sukob s Kotorom i Dubrovnikom zbog vlastite pohlepe za proširenjem područja.

Što se tiče privatnog života, živio je vrlo razuzdano i hedonistički. Ženio se tri puta. Prva mu je žena bila Jelena, druga plemkinja Barbara de Raugo i treća Cecilija iz Senja. Katarina, buduća bosanska kraljica, Mare i sinovi Vladislav i Vlatko djeca su mu iz prvog braka, a treći sin Stjepan (Stipan) iz drugog. Prva supruga ga napušta zbog toga što je doveo drugu ženu, a zaljubio se i u sinovu nevjestu zbog čega je Vladislav i zaratio s njim. U narodu je itekako poznat, stoga ne čudi što su sačuvane brojne lirske i epske pjesme ispjevane o njemu.

5.5.1. Podrijetlo hercega

Kosače su predstavljale hrvatsku velikašku obitelj za vrijeme srednjovjekovne Bosne, a njihovi su se posjedi uglavnom nalazili između rijeka Pive i Tare i u okolici Foče. U toj se okolici smjestilo i selo Kosač. Smatra se da je po njemu ova velikaška obitelj i dobila ime. Kasnije proširuju svoju vlast na cijeli Hum pa su do kraja 14. stoljeća postali jedna od najmoćnijih velikaških obitelji u cijeloj Bosni.

⁶³ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 319.

⁶⁴ Kosača, Stjepan Vukčić. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 17. listopada 2020.) <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33298>>.

Obitelj Kosača vuče podrijetlo od Vuka Hrane, rođenog oko 1317. godine, sina nekoga grofa iz Rudina. Vuk se cijeloga života bavio lovom. Dok je jednom lovio na "livadi neku zvijer, u društvu Vladislava Rastisalića, sluga nekog Branka razbi glavu jednom Vukovu hrtu, a ovaj se zbog toga prvo posvadi, a zatim i potuče s Brankom. Smrtno ranivši Branka u prepone, Vuk pobježe u Ugarsku, gdje se zadrža nek vrijeme.⁶⁵

Slika 7. Grb Kosača prema Fojničkom grbovniku

Izvor: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Kosacic.jpg> (pristupljeno: 17. listopada 2020.)

O podrijetlu samog hercega Stipana u Mostaru nerijetko se može čuti:

Herceg Stjepan Kosača je bio iz Ščepan Broda iznad Foče đe se sastaje Piva i Tara i đe nastaje rijeka Drina. On je tu obitavo, ali se nije zvao herceg Stipan nego Abrašimović Kosača. On nije imo svoje prave nacionalnosti. Nekad je bio vazal, odnosno bio je vezan za Vizantiju, pa je onda bio bogumil, pa kršćanin, pa opet bi se vraćao u bogumile. I tek onda kad je se udala šćerka Katarina za Kotromanića, onda

⁶⁵ Dragić, M., *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL. 2001., str. 81. – 82.

*je doveo svećenike iz Rima, franjevce i postao pravi katolik. I dok je bio u Hercegovini, proglasio se hercegom i bio pravi katolik. On je sam sebe proglasio Hercegovac, nije ga proglasio ni jedan od careva i kraljeva i je li mu papa krunu dao ili nije, to se ne mogu sjećat.*⁶⁶

5.5.2. Kula herceg Stipana

*Kulu Herceg Stjepana ziđali su Turci i to puno puta, jer vazda je se sorila. Čim je oziđu, ona se sorije. I undana su ti oni čuli da trebaju ujtiti mladu katolkinju sa diteton i da je zazidaju u tu kulu i da se ta kula ne će više sorit. I oni su ujtiti tu ženu i to dite, i to muško dite. I oni su nju zaziđali odvojeno od diteta, zaziđali u zid, živu. I kroz taj zid njoj je iz prsiju proteklo, kažu, mliko. I kula se više nije rušila.*⁶⁷

5.5.3. Hercegovino blago

*Dok je Stjepan vlada Hercegovinom njegov mlađi sin se s njim svadi, ode u Bosnu i iskupi vojsku, te objavi Stjepanu rat. Kada je Stjepan uvidio da mora napustiti grad on utovari sedam mazgi zlata, pobjegne u Dubrovnik. Htjede kasnije Stjepan uzeti svoje zlato da ode u Herceg Novi, ali zlato su prisvojili Dubrovčani i napisali na ulazu u grad: "Doša Stjepan i dotjera zlato", a na izlazu: "Proša Stjepan i otjera zlato".*⁶⁸

Herceg Stipan Vukčić Kosača umro je 22. svibnja 1466. godine u Herceg Novom. U oporuci je skoro potpuno izostavio najstarijeg sina Vladislava.⁶⁹

⁶⁶ Isto, str. 83.-84.

⁶⁷ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 321.

⁶⁸ Isto.

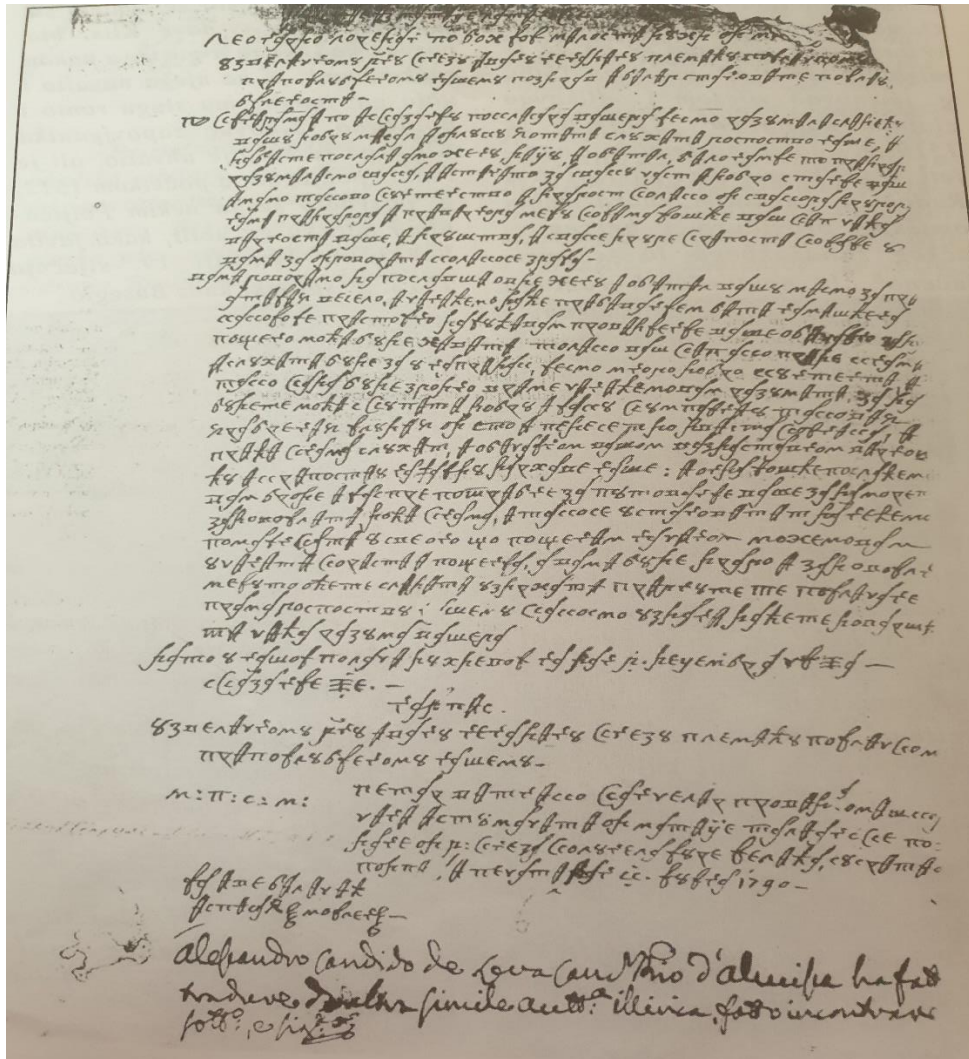
⁶⁹ Vidi: Dragić, M., *Povijesne predaje o hercegu Stipanu Vukčiću Kosači*, Motrišta, glasilo Matice hrvatske Mostar br. 20. Mostar 2001, str. 67-77.

6. DUKALA MLETAČKOG DUŽDA IZ 1511. IVANIŠU NENADIĆU

Poznato je koliko su Osmanlije opustošile splitsko, šibensko i zadarsko područje u Mletačko-turskom ratu. Godine 1500. osvojili su Makarsku i luku Busoljinu kod Trogira, a sljedeće su se godine proširili na trogirsko i šibensko područje. Iznimka nije bila ni hrvatska župa Radobilja, koja je pala pod tursku vlast otprilike između 1471.-1477. godine.

U prvom spomenu hrvatske župe Radobilje od 3. travnja 1382. godine spominju se Nenadići kao njezini knezovi. Radobilja je pala pod tursku vlast između 1471.-1477. godine, a turske čete su i 1468. godine i dalje upadale na njezin teritorij. Upravo tada su i Poljica pala pod tursku vlast. Poljičani 1479. godine mole Mlečane kod mostarskog vojvode koji je pobirao carev harač da ih pusti na miru i da se sa njima vlada prijateljski, pa je u tom smislu izdan i ferman 12. ožujka 148. godine hercegovačkom sandžak-begu. Na sastanku u Kotišini kod Makarske 29. lipnja 1499. godine gdje su bili predstavnici Gorske župe, Radobilje, Neretve i Krajine da se u borbi protiv Turaka organiziraju u posebne vojne jedinice pod svojim knezovima. Svi su izrazili spremnost da ustanu protiv Turaka, ali se ne zna je li se to uopće i pokušalo. Hercegovački sandžak-beg u to vrijeme (1500.-1504.) bio je iz Poljica, a zvao se Mehmed beg Obrenović nakon što je prešao na islam, mostarski vojvoda je bio poislamljeni član obitelji Nenadić iz Radobilje – brat Ivaniša Nenadića. Ova su dvojica imala određeni utjecaj u Poljicama u Radobilji, a mletačke vlasti su Ivaniša Nenadića zajedno s Mehmed begom smatrale odmetnikom. Stupivši u mletačku službu, zarobili su ga u tvrđavi u Veroni odakle je pobjegao i vratio se u Poljica. Tu je provaljivao na područja pod mletačkom upravom. Nije se odazivao pozivu da dođe u Mletke pa su preko splitskog kneza Petra Maripetra 19. rujna 1508. godine ovlastili da nađe pouzdanu osobu koja bi ubila Ivaniša za nagradu od 5000 dukata. Ivaniš se izmirio sa Mlečanima i bio je ponovno primljen u mletačku službu. Otjerao je Turke iz Radobilje, a kada je to isto trebao učiniti u Imotskom, opet je promijenio stranu. Nagada se da je to bilo jer je za to vrijeme u Dalmaciji rastao jak pokret protiv Mlečana. No, Ivanišu je još jednom bilo oprosteno te se on zajedno sa svojom ženom i djecom vratio u Veneciju. Nakon što se izmirio sa zapovjednikom tvrđave Klis, bio je pozvan kod njega u goste, a nakon ručka Ivaniš je navalio na njega i ubio ga, jednog mu slugu ranio i pobjegao. Sinovac

zapovjednika Klisa ga je kasnije uhvatio, ali je Ivaniš pobjegao, a početkom 1512. godine posvadio se s nekim Poljičanima koji su ga ubili.⁷⁰

Slika 8. Faksimil prijepisa dukale mletačkog dužda Ivanišu Nenadiću

Izvor: Radobilja, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo, god. IV. 2003. br. 1. (9)

7. SRAMOTAN PAD BOSANSKOG KRALJEVSTVA

Bosna je kroz povijest bila pod različitim političkim utjecajima upravo zbog svog specifičnog položaja. Sam pad Bosanskog kraljevstva predstavlja jedan od značajnih događaja

⁷⁰ Po kazivanju Milana Glibote, *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo, god. IV. 2003. br. 1. (9)

u cjelokupnoj povijesti Bosne. Postoje mnogi povijesni izvori i predaje koje nam govore o padu Bosne pod utjecaj Osmanlija, o mučenjima, progonima i uništavanju vjerskih građevina. Stanje u Bosni i Hercegovini u tom je razdoblju bilo poprilično kaotično, a bila je i konstantno izložena ugarskim te turskim napadima zbog bogatstva.

To je jedan od razloga velikih obračuna i borbi između vladara koji su u pomoć pozivali Turke. Spomenut ćemo primjer hercega Stipana Kosače. Naime, Dubrovčani su se pobunili protiv njega jer je tražio pomoć od Turaka, točnije Barah-paše kako bi spriječio pobunu svojih kmetova. Osim tog primjera, možemo navesti i sukobe koji su se zbivali i u obiteljima samih vladara. Recimo, sukob između Stipana Kosače i najstarijeg mu sina Vladislava 1450. godine. Sve je to predstavljalo preduvjete za turski pohod na Bosnu.

Bosanski velikaši nijesu gradili bosansku državu, nego joj uvijek potkopavali temelje zbog vlastitih interesa. Kralj je bio lutka u njihovim rukama. Oni supostavljali kraljeve na prijestolje, oni su ih i skidali. Nijedan kralj nije od njih mogao da vodi samostalnu državnu politiku, da učvrsti državu ni prema unutrašnjosti ni prema vanjskom svijetu. Jedne središnje državne vlasti u Bosni nije bilo. Turčin je mnogomu velikašu bio veći prijatelj nego sam kralj. Velikaši su zvali Turke ili da im pomognu ili sude. Kakvi su velikaši, takav je bio i narod, a turska obećanja o poboljšanju težačkih odnošaja, čini se da su na narodnoj duši uspavala osjećaj slobode i nezavisnosti Bosanskog Kraljevstva. To je možda bilo najjače oružje, kojim je Turčin svladao i osvojio Bosnu.⁷¹

7.1. Pad Bosne 1463. godine

Stjepan Tomašević postaje kraljem Bosne 1461. godine. Odmah se po dolasku na vlast suočava s prodorom Osmanlija. Itekako je bio svjestan da ne može vječno odolijevati osmanskim napadima pa je zatražio pomoć od Ugarske, Venecije i pape. Privremeni mir u Bosni, koji se održavao plaćanjem danka, ugrožen je 1462. godine. Mehmed II. kreće u pohod 20. lipnja 1463. i tada pada kraljevska utvrda Bobovac, a Tomašević bježi u Ključ. Kasnije se predao pa je pogubljen u Jajcu 1463. godine. Turci su praktički pokorili Bosnu u tjedan dana pa se može često čuti izreka: *šaptom Bosna poginu*.⁷²

⁷¹ Mandić, D., *Herceg-Bosna i Hrvatska. Prigodom 500- godišnjice pada Bosne*. Hrvatska revija, 13, 1963., str. 423.

⁷² Dragić, M., *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“*, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 60 (3). Split, 2011., str. 361-382.

Brojni su Hrvati bježali iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku, Italiju i Ugarsku. Oni koji nisu uspjeli pobjeći, bili su zarobljeni i odvedeni u janjičare, a djevojke u hareme. Kao razlog zbog kojeg je *Bosna šaptom pala*, navodu se međusobni sukobi i nesuglasice između samih plemića u Bosni, neodazivu pape i ostalih saveznika da im pomognu u borbi protiv Turaka, a koji su već postali prijatnija zbog neisplačivanja danka. Sva su ta unutarnja previranja naposljetku rezultirala time da Osmanlije lakše pristupe Bosni, barbarski unište crkve i samostane, a stanovnike islamiziraju. Jedinu nadu već beznadnom stanovništvu ukazala je posljednja bosanska kraljica, Katarina Kosača.

7.2. Radakova izdaja Bobovca

Bobovac, kraljevska prijestolnica, opkoljen je 19. svibnja te je predan 21. svibnja 1463. godine. Mehmed je krenuo s vojskom od oko 150 000 konjanika preko Drine i rijeke Bosne na Bobovac, koji je dugo odolijevao napadima. Radak (Radič), poglavar Bobovca izdaje grad u zamjenu za mito koje je primio od samog sultana. Prema predaji, sama je opsada trajala sedam godina, a sultan je napadao s tri položaja: Liješnice na istoku, s lokaliteta Meterizi i s vrha Hrida na zapadu.⁷³

Bosanski kralj, zna se kako je on završio, izd'o ga neki vojvoda Radak. Zato postoji i sad stijena malo dalje od naše crkve, tamo, zove se Radakova stijena i iz nje izvire voda koja se isto zove Radakova voda a drvenim je olucima odvedena na grad Bobovac. Ta je stijena ime dobila prema predaji o izdajstvu vojvode Radaka rad' kojeg je pao grad Bobovac. Inače ne bi nikad bio osvojen jer je bio što'no kažu neosvojiv, izgrađen na strmini s tvrdim bedemima, jedanaest kula. Da nije Radaka i njegovog izdajstva nikad Bobovac pao ne bi. A kad je predao ključeve caru, ovaj mu je dao odrubit' glavu na nekoj stijeni koja je po tom' dobila ime Radakova stijena. Kad su Osmanlije obmanom od Radaka dobili ključeve Bobovca, zarobili su ga. Radak je imao posebnu želju napiti se vode s vrela s kojega je često pio vodu. Osmanlije su mu dopustili i potom ga odveli na stijenu iz koje izvire ta voda. Rekavši mu: Kad si izdao svoje izdat ćeš i nas, odrubili

⁷³ Dragić, M., *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, 2001., str. 23.

*mu glavu i strmoglavili ga niz liticu. Od tada se vrelo zove Radakovo vrelo, a stijena Radakova stijena.*⁷⁴

7.3. Bijeg Katarine Kotromanić Kosače

Katarina Kotromanić Kosača bila je kći hercega Stjepana Vukčića Kosače, a mnogi je nazivaju posljednjom bosanskom kraljicom. Bila je žena hrvatskog kralja Stjepana Tomaša i majka Sigismunda i Katarine. Njih su dvoje Osmanlije odvele i islamizirale. Poznata je u narodu zbog toga što je putovala po Bosni i dala izgraditi brojne crkve i samostane. Istaknula se u borbi protiv Osmanlija, a što je uvelike pridonijelo njezinoj popularnosti. Mnoge su je države smatrale političkom predstavnicom Bosne, a Dubrovačka Republika i Rim držale su je kao svoju saveznicu.

Upravo zbog toga, nakon pada Bosne 1463. godine pronašla je zaklon u Dubrovačkoj Republici, točnije na otoku Lopudu, a 1465. godine odlazi u Rim gdje ostaje do smrti, cijelo vrijeme organizirajući pobune i protunapade za oslobođenje Bosne. Svojom je oporukom 20. listopada 1478. godine, uz prisutnost sedmorice svjedoka, kao nasljednika bosanske krune odredila papu Siksta IV. i kasnije njegove legitimne nasljednike. No, u slučaju da bi se njezin sin ili kćer ponovno preobrtili na kršćanstvo, tada bi vlast pripala njima.⁷⁵

8. OSMANSKA OKUPACIJA

Prodori Osmanlija kao posljedicu su uz patnje, stradanja, i progone Hrvata imali rušenje sakralnih objekata i predmeta. Ostatci crkava do današnjih vremena svjedoče o prisutnosti kršćanstva na ovim prostorima već od starokršćanskog doba. Brojne predaje svjedoče o posljedicama koje je tursko osvajanje imalo na kršćanstvo, kao što su predaje i legende o porušenim crkvama, samostanima i župnim kućama, ali i džamijama podignutima na temeljima crkava, zidanju civilnih objekata crkvenim kamenjem, crkvenim zvonima, starim grobljima, čudotvornim slikama i kipovima, služenju svetih misa, ubijanju biskupa, svećenika i časnih sestara te o grobovima hrvatskih mučenika. Istraživanja određenih lokaliteta, povjesničara i

⁷⁴ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 323.-324.

⁷⁵ Dragić, M., *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 332.

arheologa, nerijetko je potaknuto narodnim predajama, a velik broj takvih istraživanja završio je pronalaskom ostataka nekadašnjih crkvi. Primjeri lokaliteta na kojima je prema predajama nekoć postojala crkva su: Crkvine, Crkve; Crkovište, Crkva i Crkvica.⁷⁶

8.1. Danak u krvi

Sultan Murat II. 1420. godine uveo je *danak u krvi*. „Premda je taj danak u suprotnosti sa šerijatom, Osmanlije su svake pete godine odvodili kršćansku djecu u dobi od osam do deset, a pokatkad i do dvadeset godina starosti. Tjelesno sposobnija djeca slana su na sultanov dvor, a ostala djeca slana su turskim obiteljima u Anadoliju i Rumunjsku gdje su ih obučavali turskom načinu života. Od djece dovedene dankom u krvi stvarane su janjičarske elitne vojne postrojbe. Janjičari su se nakon vojne službe mogli oženiti muslimankama i tako su njihovi potomci bili oslobođeni iste sudbine.“⁷⁷

8.2. Pravo prve bračne noći

Uz *danak u krvi* iznimno gnjusno bilo je *pravo prve bračne noći* („*Ius primae noctis*“) po kojem su begovi i age imali *pravo* provesti noć s mladom i seksualno privlačnom, budućom ženom svoga kmeta. Pravo prve bračne noći vrijedilo je za nevjeste kmetova, ili sluga jer su one bile kršćanke (vlahinje), a muslimani nisu bili kmetovi. To pravo široko je prakticirano u Europi, a posebno u zemljama Otomanskog carstva: Grčka, Bugarska, Makedonija, Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina te Hrvatska.

Na dan udaje kršćansku mladu posjetio bi begov ili agin predstavnik, obično u počasnoj pratnji jednog odijeljenja vojnika. Predstavnik bi zatim odveo mladu do begove (agine) kuće gdje bi provela dan i noć, a potom bi je otpratio njezinoj kući u jutro na dan vjenčanja. Za vrijeme boravka kod bega ili age kršćanska bi djevojka bila odjevena u tradicionalnu tursku odjeću. Za vrijeme Otomanske vlasti, stil oblačenja bio je pod utjecajem islamske tradicije.

U vremenu turske vladavine zbog *prava prve bračne noći*, svadbe su se održavale na blagdan sv. Kate. Djeca koja su se rađala iz tog *prava*, bacana su u jamu. Zbog takvih zločina „mladići su se dosjetili, hajde svi ćemo se skupa jedan dan oženit, pa ko strada – strada. I odatle

⁷⁶ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 364.-365.

⁷⁷ Dragić, M., *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, 2012., str. 123.

polazi predanje o zajedničkim svadbama u našem kraju. Znalo se za jedan dan vinčat po šezdeset parova.” Taj se običaj održao sve do Drugog svjetskog rata. Međutim, neke su djevojke tako zatrudnile te su tu djecu rađale u braku sa svojim mužem. Golem je broj kazivača koji i danas pripovijedaju o tome gnjusnom *pravu*.⁷⁸

8.3. Sutješki samostan

Turci su 1524. godine do temelja razorili samostan sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci ili Banovu Dvoru. Samostan su sagradili Hrvati katolici na početku provincije Bosne Srebrene, a kasnije ga je proširio kralj Tomaš. Prema predaji i sačuvanim rukopisima, uzrok ponovnog rušenja sutješkog, kreševskog, fojničkog i konjičkog samostana odbijanje je starješina konjičkog samostana da kadiji daruju pijetla ili ribu *glavaticu*. Kadija je pismom obavijestio turskog cara u Carigradu kako muslimanska vjera ne može opstati u Bosni, ako se spomenuti samostani ne poruše. Franjevci su ponovno 1596. godine otkupili zemljište i na istom mjestu sazdali samostan s prvobitnim imenom. Sutješki samostan je 1658. godine izgorio u požaru do temelja. Franjevci su iznova sagradili samostan 1664. godine.⁷⁹

Prema turskim izvorima, franjevci 1682. godine zapadaju u krizu, zbog čega su bili prisiljeni založiti: sveto posuđe, crkveni namještaj, samostanski namještaj, brave, kao i ostale vrijedne predmete. Franjevci nisu mogli odolijevati stalnim turskim globama te napadima janjičara koji su prolazeći preko Kraljeve Sutjeske noćili u samostanu, čineći razna zlodjela. Otkupili su dopuštenje bosanskog paše da napuste samostan. Nakon sedamnaest godina rata, nastupio je krunski mir i pogodnija vremena za život franjevac. Paša daje dopuštenje za ponovno otvaranje crkve i samostana. Franjevci se vraćaju u prazni samostan te zajedničkim snagama nastoje otkupiti sveto posuđe.⁸⁰

8.4. Crkva sv. Luke u Jajcu

Osmanlije su velik broj katoličkih crkava pretvorili u džamije ili gradili džamije i svoje utvrde na ruševinama crkava. Crkvena su zvona nazivali šejtanskim spravama, zabranjivali su

⁷⁸ Dragić, M., *Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjevu „Smrt Smail-age Čengića“ i suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora, HCDP "Croatica - Montenegrina" RH & CKD "Montenegro - Montenergina" u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević" - Cetinje, Cetinje – Osijek, 2011., str. 381.-382.

⁷⁹ O tome više: Dragić, M., *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, (I). Mala nakladna kuća Sveti Jure. Baška Voda, 1999., str. 25.-76.

⁸⁰ Benić, B., *Ljetopis sutješkog samostana*, IRO "Veselin Masleša", Sarajevo 1979., str. 95. -96; str. 106. -107.

njihovo zvonjenje i naređivali uklanjanje. Hrvati su bili primorani skidati crkvena zvona i zakopavati ih u zemlju ili bacati u ponore, a sve kako bi ih skrili od Osmanlija. Tako su se prema predajama zadržali nazivi lokaliteta, kao što su Zvonigrad, Zvonaruša i Zvonarevo. Padom Jajca 1528. godine, Crkva sv. Luke pregrađena je u džamiju i počinje služiti kao carska, Hondavenkjarova džamija. Džamija je nekoliko puta bila u plamenu, a najviše je stradala 15. lipnja 1658. godine u požaru koji je zahvatio i uništio čitavo Jajce. Džamija je popravljena izgradnjom novog mirhaba te zidanjem starih prozora.⁸¹

8.5. Raspelo u zahodu

Katolički su svećenici i prije dolaska Turaka počeli postavljati križeve kao znakove prepoznavanja diljem Bosne i Hercegovine. Zakonskom odredbom iz 1516. godine, tzv. *kanunom*, naređeno je rušenje svih križeva postavljenih na putovima. Narod svjedoči o svetogrđima koje su Turci činili s križevima bacavši ih u zahode. Prema zapisima fojničkog ljetopisca, Hasan Skender je 1743. godine u Fojnici bacio raspelo u zahodsku jamu pred očima biskupa Dragičevića te zapovjedio Martinu Čoliću i još nekim katolicima da čiste zahod. Dok su katolici čistili, Hasanova i djeca iz susjedstva okupila su se kako bi se mogli smijati kada pronađu križ. Martin je pronašao i počeo čistiti križ s poštovanjem, te je onima što su se izrugivali rekao: „Smijite se, smijite, jeste veliko junaštvo učinili, što ste mog i svog Stvoritelja ovako pogrditi (...)” Martin je pobjegao s križem da izbjegne daljnje poruge. Nedugo zatim, Hasan se razbolio i od muke se valjao u vlastitom izmetu. Nakon tri dana umro je u mukama. Biskup je Martinu dao križ od veće vrijednosti, a sebi je uzeo onaj obeščašćeni.⁸²

8.6. Stradanja crkve, samostana i fratara na Šćitu u Rami

Konačan pad pod tursku vlast Rama je doživjela 1482. godine. Na Šćitu u Rami nalazilo se Gospino svetište od vladavine srednjovjekovnih vladara. Samostan je opustošen, zapaljen i srušen 21. travnja 1557. godine, a šest redovnika koji su ondje obitavali, mučeni su i ubijeni.

⁸¹ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 367.

⁸² Dragić, M., *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 159.

Zločin su počinili turski hajduci, tzv. *hajduci zulumčari*, a predvodio ih je Šeh-Gaibija, vođa kupreških turskih hajduka.⁸³

U zločinu su uništeni crkva i samostan, samo je čudotvorna slika Majke od Milosti čudesno spašena, vidi *sliku*. Neki musliman pronašao je sliku i stavio je u hambar. Žito se trošilo, no hambar je godinama stalno ostajao pun. Musliman se povjerio susjedu koji ga je nakon povratka fratara prijavio pa je bio primoran vratiti sliku fratrima.⁸⁴

Slika 9. Gospa od Milosti

Izvor: <https://franjevci-st.com/povijest-stovanja-gospe-sinjske/5343> (pristupljeno: 19. listopada 2020.)

Crkva i samostan obnovljeni su i ponovno se spominju 1587. i 1598. godine. Ramski samostan povremeno je služio i kao biskupsko sjedište. Apostolski vikar fra Pavao Posilović Mošunjanin 1644. godine izabrao je Ramu za sjedište biskupije pod turskom okupacijom. Janjičari su ponovno zapalili crkvu i samostan i pobili nekoliko fratara, ali Gospina je slika i tada ostala netaknuta.

Samostan i crkva ponovno su u potpunosti izgorjeli 1667. godine. Navodi se da je u tom požaru izgorjelo tri stotine misnih odora, pri čemu je jedna bila od zlata, dok je Gospina slika

⁸³ *Isto*, str. 156.

⁸⁴ *Isto*.

opet ostala neoštećena. Nisu sačuvani povijesni zapisi o tome kako je došlo do požara. Fratiri su se nakon požara raselili po drugim samostanima.⁸⁵

8.7. Uskoci

Pad Bosne i Hercegovine doveo je do pojave uskoka i hajduka. Uskoci su bili kršćani koji su bježali s područja Bosne i Hercegovine i to najviše na prostor Dalmacije. Mlečani su ohrabivali uključivanje uskoka u borbu za oslobađanje susjednih hrvatskih krajeva od Osmanlija. Putopisac Zeno prvi put spominje hajdučiju i četovanje 1550. godine. Vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.) smatra se vrhuncem djelovanja uskoka i hajduka. Uskoci su djelovali u skupinama, a vlasti su bile upoznate s njihovim djelovanjem ili su ga i same poticale, za razliku od hajduka koji su djelovali samostalno. Mnoge povijesne predaje i epske pjesme o uskocima sačuvale su se do današnjih vremena u narodu, poput predaja o uskocima Ivi Senjaninu, Stojanu Jankoviću te vitezovima Vučkovićima.⁸⁶

8.7.1. Petar Kružić

Nije poznata godina rođenja Petra Kružića, a umro je 12. ožujka 1537. godine u Solinu. Petar Kružić postao je kliškim kapetanom 1520. godine dok je 1522. postao senjskim. Zaslužan je za pobjedu nad Turcima kod Klisa 1524., kod Senja 1525. godine te je doveo pomoć okupiranom Jajcu. Petar Kružić 1529. godine odrekao se dužnosti senjskog kapetana kako bi se mogao posvetiti obrani Klisa. Godine 1532. oslobodio je Solin, ali je poginuo prilikom obrane Klisa. Poznat je i po ratovanju na moru protiv Mlečana i Turaka.⁸⁷

Poginuo je tijekom povlačenja iz Solinskog polja kada su ga Osmanlije prepoznale, uhitile i ubile. Ostatak njegove vojske sklonio se u Senju. Njegova je smrt smatrana kao izrazito

⁸⁵ Dragić, M., *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 157.

⁸⁶ Dragić, M., *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, str. 143.

⁸⁷ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 336.

tragičan događaj u tadašnjoj Hrvatskoj, a i u današnjem se vremenu smatra jednim od najznačajnijih hrvatskih ratnika.⁸⁸

8.7.2. *Stojan Janković*

Ne zna se kada je točno rođen Stojan Janković, protuosmanski ratnik koji se posebno istaknuo u Kandijskom ratu. Nakon zarobljavanja 1666. godine u Carigradu, uspješno je pobjegao. Mletačka vlast dodijelila mu je naslov *kavalierra* te imanje u Ravnim Kotarima. Sudjelovao je u Morejskom ratu u Lici, protjerao je Turke iz Gračaca, oslobodio Kotare (1688.), stupio je u Liku do Ribnika, osvojio kulu u Lapcu te zajedno sa Smiljanićem oteo Zvonigrad i Rakovnik. Stojan Janković sudjelovao je i u oslobođenju Sinja 1686. godine.⁸⁹

Poginuo je 23. kolovoza 1687. godine u pohodu za oslobođenje ramskog naroda, a prema pjesmi u kojoj je opjevana njegova smrt, do njegove pogibije došlo je u Duvnu. Stojanova smrt opisana je u narodnim predajama:

Došavši u Gorance, htjede Stojan malo otpočinuti, i dok je on počivao, dotle mu je momak timario konja. Dok ga je timario, kaže legenda, ispade iz grive zmijičak, a momak ga ubije, pa kada se Stojan probudio, reče mu što se dogodilo. Čuvši Stojan da je zmijičak ubijen, reče vojsci: Ja ću poginuti, nu čuvajte me dobro na konju, kao da sam živ, jer inače ne ćete živiti kroz Livno proći.⁹⁰

8.8. Hajduci

Još su u antičko vrijeme bili poznati hajduci. Također, prisutni su od samih početaka osmanskih osvajanja, a njihova brojnost u porastu je od 16. stoljeća. Karakterizirali su ih napadi *na prepad* na putevima. Djelovali su kao družine kojima je pripadalo do 30 ljudi. Harambaša je bio na čelu družine. Hajduci su imali svoje ljude među stanovništvom, tzv. *jatake*, a koji su

⁸⁸ Usp. Dragić, M., Odža, I., *Kliški kapetan Petar Kružić i njegova supruga Jerolima u književnosti, povijesti i suvremenom narodnome pripovijedanju*, Lingua Montenegrina, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja (The magazine of linguistic, of literature and cultural issues) Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, 5, Cetinje, 2010., str. 371-402.

⁸⁹ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 361.

⁹⁰ Dragić, M., *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, str. 147.

ih skrivali, obavještavali i opskrbljivali hranom. Konfiguracijski najpogodnija područja za hajdučiju bila su planinska, šumska i močvarna područja, krajevi s razvijenim karavanskim prometom i trgovinom te pogranični dijelovi, a sve to zbog olakšanog prelaska granice. Hajduci su uglavnom bili kršćani, ali bilo je i muslimana. Njihovo je djelovanje bilo rasprostranjeno u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji. Hajdučija je na području Hrvatske bila najizraženija u Slavoniji i Dalmaciji. Najpoznatijim hajdučkim harambašama pripadaju: Vid Kovačević, Mato i Marko Lapsanović u Slavoniji i Mijat Tomić u Hercegovini⁹¹, a Dragić navodi i Rošu harambašu (Ivana Bušića) te Andrijicu Šimića.⁹²

Uglavnom su djelovali samostalno i bez određenog ideološkog cilja, kao razbojnici. Suprotstavljali su se osmanskoj državi koja im je bila glavni neprijatelj, stoga su među kršćanima sloveli kao osvetnici i borci protiv osmanske vlasti. Harambaše su nerijetko bili pokretači pobuna protiv osmanske vlasti, u kojima su okupljali i prave vojske od nekoliko tisuća ljudi. Dragić⁹³ navodi da postoje oprečna mišljenja o hajducima jer ih jedni smatraju razbojnicima, dok ih drugi glorificiraju i mistificiraju. Hajduke je moguće svrstati u nekoliko kategorija⁹⁴:

- Hajduci zulumčari (turski hajduci) koji su činili strašna zlodjela kršćanskom narodu, kao recimo *kupreški turski hajduci* pod vodstvom Šeh Gaibije koji su 1557. godine opljačkali i zapalili samostan te pobili franjevce.
- hrvatski i srpski razbojnici, kao harambaša Nikola Maleta koji je zaprosio Anđu Bailovu iz Livna, a ona ga je odbila. Nakon tog događaja Nikola joj je zaprijetio da neće ni drugog ljubiti te da će je oteti u svatovima.
- hajduci osvetnici koji su se borili protiv osmanske okupacije. U takvim družinama okupljali su se Hrvati, Srbi i muslimani. Muslimanski hajduci osvetnici svoj vrhunac dosegli su u 17. stoljeću, na primjer napad harambaše Abdurahmana s hajducima na karavanu trgovca od 400 ljudi i ubojstvo 19 trgovaca.⁹⁵

⁹¹ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 24. listopada 2020.) <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24105>>.

⁹² Dragić, M., *Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andrijici Šimiću*. Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, 4. Split: 2001., 969.-974.

⁹³ *Isto*, str. 348.

⁹⁴ *Isto*.

⁹⁵ Dragić, M., *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 30.

8.8.1. *Mijat Tomić*

Mijat Tomić jedan je od omiljenijih narodnih junaka te se i danas o njemu mnogo pjeva i priča. U Hercegovini postoji predaja o prezimenu Naletilić, prema kojoj je prezime nastalo tako što je nekoj djevojci *naletilo* dijete Mijata Tomića. Na području Raštana Donjih kod Mostara, u Orlacu, postoji pećina za koju se smatra da je hajdučka i u narodu je poznata kao *Pećina Mijata Tomića*. Martić-Jukićeva pjesma *Mijat Tomić i kadija tešanjski* svjedoči o Mijatovoj gradnji česmi za putnike i prolaznike diljem Bosne i Hercegovine, što potvrđuju i brojne narodne predaje. Prema pjesmama i predajama Mijat-harambaša tri je godine zimovao kod svog pobratima Džafer-bega i kod *pomajke k'o u mile majke*. Mijat Tomić otišao je u hajduke u Vran planinu nakon što mu je duvanjski kadija Suzica otuđio dio očevine, livadu *Jabuku*. Prema drugoj predaji, Mijat Tomić odmetnuo se u hajduke nakon događaja na vjenčanju njegova gospodara bega Kopčića. Naime, Mijat je čuvao begove ovce od svoje dvadesete godine, a jednom prilikom je otišao na mejdan zulumčaru Arapu koji je ucjenjivao stanovnike Duvna, umjesto svog gospodara. Mijat Tomić u svatovima svog gospodara nosio je barjak, što je zasmetalo Turcima pa je jedan od njih natjerao konja na njega. Mijat je uspio ubiti konja i kad su doveli djevojku u begovu kulum, tijekom noći, pobjegao je u planinu i postao hajduk.⁹⁶

Mijat je bio pripadnik hajduka osvetnika koje je u planinu otjerao turski zulum. Mijatova družina uključivala je i muslimane i pravoslavce koji su bili nezadovoljni stanjem do kojeg je dovela turska vlast. Ivan Rangjeo nastojao je rekonstruirati životopis Mijata Tomića koristeći narodne pjesme. Prema prikupljenim podacima, Mijat Tomić rođen je početkom 17. stoljeća u selu Brišniku blizu Duvna, a poginuo je 1659. godine izdajom trostrukog kuma Ilije Bobovca iz Doljana za kojeg se pretpostavlja da je pravoslavac. Ubio ga je Hadžizukićev rob (Arap) ili azap (žandar).⁹⁷

Ne bi Turci darivali kabanice da nije ajduk za jelom il' za bukvom il' za studenom stinom kamenitom. Budno prate kud prolaze trgovci i Turci i provode pljačku i zakone. Dvadeset godina je ajdukovu po planinama dok nije izdaja došla, dok ga nije izdo kum Bobovac Ilija. Ubio ga Klišanin Arap iz puške ispod krova kad je sjedio pred kulom

⁹⁶ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008. str. 352.-353.

⁹⁷ *Isto*, 354.-355.

Bobovac Ilije, kad je nazdravljo. Ne bi nikad Mijat pogino da sam sebe nije odo. Kad mu je kuma krvav rubac pokazala da je izdaja, on je reko: 'Ne boj se kumo ne more me sablja presicat nit puška probijat jer je na meni sedam pancira, samo me može probit zrno kositra.' To je čuo Klišanin Arap i odma otkinuo pucu sa prsiju (zrno kositra) i pripunio pušku. Kad je Mijat nazdravio Bobovcu Iliji i počeo piti iz čaše vino, ukazala mu se tad jabučica pod vratom, gdje se kopčaju panciri i tu ga je arap iz puške pogodio. I opet je uspio reći: 'Jezus Marija, drži me, Marijane, i biži, osveti me, drago dite moje.' Tako bi pobjego Marijan sa Mijatom da nije prijekim putem doletio Klišanin Arap i tu opalio iz puške i prisiko Marijanu nogu u 357 koljenu. Tada su Turci odnijeli Levantu u Sarajevo i tu mu se gubi svaki trag, a Mijatov grob se tu nalazi i za njega se zna i dan današnji.⁹⁸

8.8.2. *Andrijica Šimić*

Andrijica Šimić bio je legendarni hrvatski hajduk rođen u Alagovcu kod Gruda 1833. godine. Kada je navršio 10 godina odlazi u Mostar služiti agi Tikvini, gdje se zadržao punih 10 godina. Nije mogao više podnositi turski zulum i nepravdu pa odlazi u planinu 1859. godine. U narodu je poznat kao zaštitnik sirotinje i potlačenih, a u okolici Livna neki lokaliteti podsjećaju na njega. Koliko se Andrijica Šimić protivio svakoj vrsti nepravde, svjedoči i činjenica da je progonio i bogate kršćane. Područjima njegovog hajdukovanja pripadaju: Rakitno, Doljani, Imotski, Kupres, Livno, Glamoč i Vrlika. Bio je toliko poznat da je postao legendom i u Dalmaciji i u Hercegovini. Također, mnogi mu pripisuju pobune protiv turskih vlasti.⁹⁹

Andrijica Šimić uhićen je zbog izdaje 1866. godine te je izručen turskim vlastima. Dvije godine proveo je u tamnicama u Splitu, Imotskom, Duvnu, Livnu i Ljubuškom, odakle 1868. uspijeva pobjeći, prepilivši okove. Nakon bijega iz tamnice ponovno se odmetnuo u hajduke.¹⁰⁰

O junaštvu Andrijice Šimića svjedoče brojne predaje koje i danas žive u njegovom rodnom kraju, kao i obližnjim mjestima. Predaja naroda iz Draženice kod Mostara pripovijeda:

⁹⁸ Dragić, M., *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 114.

⁹⁹ Dragić, M., *Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici*, Motrišta 33, Mostar 2005., 99-113.

¹⁰⁰ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 411.

Hajduk Šimić Andrija je često dočiko trgovce u Raiča klancu, a slazio je i u Drežnicu, ali nikomu nije naudio ni za šibicu. Jednom banduri drežanski zanoćili u Konjskom, u jednoj pojati doli, a gori bio Šimić Andrija sa svojim drugom na sijenu. I slušao on što banduri pričaju. Pitali banduri jednog Drežnjaka: 'Što bi ti Šimiću Andriji uradio?' A on rekao: 'Ne bi mu ništa, već da imam u torbi šta, sio bi s njim i poio.' I tako Šimić Andrija nije nikada napao Drežnjake.¹⁰¹

Andrijica Šimić i njegova družina uhvaćeni su u zasjedi i to u proljeće 1878. godine pored Imotskog. Od cijele družine, jedini se Andrijica uspio spasiti. Sklonio se kod nekog Ante Garca koji mu je obećao da ga neće izdati, ali je ipak pogazio riječ. Ante je svezao Andrijicu dok je spavao i predao ga austrijskim vlastima i to zbog nagrade koja je raspisana za njegovu glavu. Kada je shvatio da je izdan, Andrijica je kumu Anti Garcu izrekao kletvu:

„Dabogda moje noge nad tvojom glavom bile.“¹⁰²

Andrijica je iste godine osuđen na doživotnu kaznu pa je nakon tog 29 godina proveo u tamnici na Koprju. Andrijicu je 1901., u 68. godini života, pomilovao car Franjo Josip. Mnoštvo ljudi dočekalo ga je na splitskoj Rivi, pri njegovu povratku iz zatvora. Po nekim pretpostavkama, nogometni klub *Hajduk* nazvan je pa Andrijici Šimiću. Rodbinski je povezan s Antunom Brankom i Stanislavom Šimićem. Naglo je umro 1905. godine u kući svog izdajice Garca koji je umro dva dana prije njega. Obojica su, prema predaji koja se pripovijeda u Grudama, ukopani u isti grob na groblju u Runovićima te se Andrijičina kletva ostvarila. Naime, Andrijičine su noge u grobu položene iznad Garčeve glave.¹⁰³

8.9. Župa Radobilja od pada pod Turke do kraja Kandijskog rata

Starohrvatska župa u Zagori koja se nalazi zapadno od Poljica, jugoistočno od Sinjske krajine, a zapadno od Imotske krajine. Pozicionirana je u sredini trokuta Omiš - Sinj - Imotski te je oko četrdesetak kilometara udaljena od Splita. Josip Ante Soldo¹⁰⁴ objašnjava položaj same župe i tvrdi kako Radobilja obuhvaća kršku udolinu od ceste Šestanovac – Zadvarje, od kanjona Cetine i kamenog grebena iznad sela Katuni i Kreševo do uskog brda Kreševnice. Ova

¹⁰¹ *Isto*, str. 412.

¹⁰² *Isto*, str. 414.

¹⁰³ *Isto*.

¹⁰⁴ Soldo, J., *Župa Radobilja*, Franjo Kluz, Omiš, 1970., str. 9.

se župa nalazi na granici sa Žeževicom i Zadvarjem dok je kanjon Cetine dijeli od Poljica. Središte geografskog prostora župe čine sela Katuni i Kreševo.

Pred turska osvajanja pripadala je staroj hrvatskoj kraljevini Bosni. Tada je obuhvaćala sela: Kreševo, Katune, Kostanje, Podgrađe, Blato, Nova Sela, Opanke, Žeževicu, Kučiče, Slime, Svinišće, Cistu, Medov Dolac, Velebrdo, zapadni dio Grabovca, Bast, Bašku Vodu i Brela. Bila je pod vlašću knezova iz plemenitaške kuće Nenadića. Poslije Nenadića, za vlasnike imala je kapetana Jurja Vučića, Pavla Spevančića te Stjepana Hercega. Za doba turske vlasti, stalno je mijenjala mjesta u upravnoj organizaciji. Čak je bila dijelom raznih sandžaka. Ubrzo raste utjecaj plemenitaša Deškovića. Godine 1754. pisano¹⁰⁵ je kako su Katuni i Kreševo glavna sela u župi Radobilji, a tu su još uvijek Blato, Nova Sela, Cista, Dobranje i Svib. Godine 1845. Cista se odvaja od Radobilje, 1849. Dobranje.

Sve do 1868. godine, crkvene su se knjige pisale *arvaticom*, hrvatskom ćirilicom. Ususret Prvom svjetskom ratu formira se općina Krajina, na prostoru današnje Radobilje. Obuhvaćala je sela: Katune, Blato na Cetini, Šestanovac, Kreševo, Nova Sela, Opanke, Slime, Žeževicu Donju (tj. Zadvarje) i Žeževicu Gornju. Danas župu Radobilju čini samo župa Katuni – Kreševo.

Na području ove župe nalaze se mnogi tragovi iz pretpovijesnog razdoblja, kao što su gomile i gradine, a pronađen je i grob s brončanim ukrasima. Iz rimskog vremena pronađeni su kameni ostaci i novci. Postoje dvije župne crkve¹⁰⁶: Stara župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, obnovljena 1722. godine i nova župna crkva Blažene Djevice Marije Posrednice svih milosti, sagrađena kod stare župne crkve. Što se tiče stare župne crkve, za nju nije poznato kada je točno sagrađena. U povijesnim dokumentima zabilježeno je kako je crkva *veoma stara*. S druge pak strane, 1880. godine, narod izražava želju za izgradnjom nove crkve i tako započinje dugotrajni proces izgradnje druge crkve Blažene Djevice Marije Posrednice svih milosti. Stara se smatrala premalenom u odnosu na potrebe tako velike župe i samih župljana.

Do ostvarenja te želje prošlo je dosta vremena, a gradnju je započeo župnik don Miroslav Vulić. Uskoro su se podigli zidovi od kamena i zbog loših uvjeta, ratnih i poratnih neprilika, gradnja zastaje. Uz pomoć dr. fra Karla Balića 1965. godine dolazi do nastavljanja izgradnje. Godine 1970. crkva je bila završena i posvećena. U postolje oltara bio je uklesan

¹⁰⁵ <http://prubic.tripod.com/pages/indexhr.htm> (pristupljeno: 20. listopada 2020.)

¹⁰⁶ <https://smn.hr/katuni-kresevo> (pristupljeno: 20. listopada 2020.)

sljedeći natpis: „G. Isusu Kristu i Gospi Posrednici svih milosti ovaj oltar i crkvu podižu dobrotvori i vjerni župljani s drom Fra Karlom Balićem. Posvetu obavio splitski nadbiskup dr. Frane Franić. Katuni-Kreševo G. G. 1970. A. Vojnović žup. upravitelj.”¹⁰⁷ Ponovna obnova crkve započinje 2010. godine na inicijativu župnika don Šupuka. Nadbiskup Marin Barišić je 2012. godine posvetio oltar i blagoslovio novouređenu crkvu.

Slika 10. Crkva Uznesenja BDM u Kreševu i Katunima

Izvor: Vlastita fotografija

Nedaleko od crkve na brdu Gradini nalaze se postaje križnog puta koje vode do velikog križa.

¹⁰⁷ Isto.

Slika 11. Križ na brdu Gradini na Kreševu Brdu

Izvor: Vlastita fotografija

Prostor radobiljske župe, tijekom stoljeća njezinog postojanja, obuhvaćao je široko područje iza Biokova i Omiške Dinare na jugu do Svibače na sjeveru. U pitomoj udolini s lijeve strane Cetine nižu se radobiljska naselja: Nova Sela, Blato na Cetini, Kreševo Polje, Katuni Polje, svi na bogatom ravnom i obradivom zemljištu. U prisojima kamene kose i upolju zaselak do zaseoka. Iznad kamene kose Kreševo Brdo, Katuni Brdo, Žeževica Gornja, a ispod nje uz poslije sagrađenu Marmontovu francusku cestu Žeževica Donja te zadvarska općina, Vrbanj Polje, Zadvarje i Potpoletnica. U sredini Šestanovac – općinsko središte mjesto i raskrižje putova – najmlađe naselje po postanku. Kada je župa Radobilja u cjelini ili jedan njezin dio pao pod Turke nije sa sigurnošću utvrđeno. Poslije pada Bosne 1463. godine prostori i putovi prema moru bili su na udaru Osmanlija. S obzirom da je Biokovo, kao kineski zid, odvojilo Primorje od unutrašnjosti jedan od vrlo važnih strateških prolaza od davnina vodio je preko Zadvarja kroz Poletnicu i Prosik put Vrulje i dalje u Primorje. Kažu da su i Slaveni na Dubcima prvi put ugledali more. Drugi pravac išao je ispod kamene kose uz Cetinu iza Mosora prema Klisu i dalje. Zna se da je prvi otpor manjoj turskoj četi, koja je 1468. godine prodrla na ovo područje, pružen iz utvrde koju je držao Stjepan Stržić. Da bi se osigurali od napada, Turci podižu tri obrambene promatračnice Potpoletnica,

Havala i Male Duare štiteći na taj način ne samo granicu nego i kontrolirajući prolaz. Posadu utvrde sačinjavalo je četvero do šestoro ljudi. Ista takva utvrda podignuta je kod Mandušića kuća, a u jednom dosta kasnijem spisu iz 1663. godine, spominjalo se kako je Hasan beg Vlahović imao dvije kule s obje strane Cetine. Početkom šesnaestog stoljeća pod tursku vlast Makarska i Primorje te Poljica i Klis 1537. godine. Turci su uočili važnost Zadvarja kao jedinog prolaza iz onog dijela Zagore u Primorje pa su na strmom brežuljku iznad klisure koju je narod zvao Gubovac, sagradili utvrdu za posadu od pedesetak ljudi. Tvrđavom je upravljao dizdar. Posada u tvrđavi Duare stizala je iz Imotskog, a u tvrđavi Turci su provodili vrijeme jedino za vrijeme rata. U drugoj polovici sedamnaestog stoljeća, zaredali su se mletačko-turski ratovi, a bitan je onaj Kandijski 1645.-1669. godine. Novi napad na tvrđavu Zadvarje zbio se 1652. godine. Oko tri tisuće vojnika koje su vodili Krsto Zavoreo i Juraj Papalić najprije su razbili turske trupe kod Slimena i u Radobilji (kod Katuna) i tako stigli do tvrđave. Samo jedanaestoricu boljih Turaka dopušteno je da s oružjem napuste tvrđavu, a ostalima je pošteđen život. I ovaj put, tvrđava je porušena do temelja, ali su Turci, koji su ovom prolazu davali posebnu važnost, smatrajući je ključem Primorja, ponovno poduzeli napad i osvojili je mjesec dana kasnije i ponovno je obnovili. U Kanadijskom ratu 6. siječnja 1664. godine Katunjani su pod vodstvom Vida i Stjepana Balića izrazili lojalnost Veneciji i obvezali se sudjelovati na strani Mlečana u borbi protiv Turaka s tim da će im ujedno davati sedamdeset kvarata žita. Tada su Katuni brojili dvadeset i jednu obitelj, od čega je bilo dvadeset devet muškaraca spremnih za borbu i sto žena i djece. Mirom od 1669. godine, Mlečani su dobili Klis, ali su Poljica i Primorje prepustili Turcima i na taj način izdali su ugovor Primoraca iz 1646. godine i Katunjana iz 1664. godine. Robovanje pod Turcima se nastavilo. Kako bi se osigurali od napada, Turci su podigli tri obrambene promatračnice: Potpoletnica, Havala i Male Duare, štiteći na taj način ne samo granicu nego i kontrolirajući prolaz. Posadu utvrda sačinjavalo je 4-6 ljudi. Ista takva utvrda podignuta je kod Mandušićeve kuće, a u jednom spisu iz 1663. se spominje da je Hasan beg Vlahović imao dvije kule s obje strane Cetine. Početkom 16. stoljeća pod tursku vlast padaju Makarska i Primorje te Poljica i Klis 1537. godine. Turci su uočili važnost Zadvarja kao jedinog prolaza iz Zagore u Primorje pa su na strmom brežuljku iznad klisure, koju je narod zvao

Gubovac, izgradili utvrdu za posadu od pedesetak ljudi. Tvrđavom je upravljao dizdar.¹⁰⁸

Slika 12. Turska kula u Katunima Polju

Izvor: *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo god. III. Velika Gospa, 2002. br. 2 (7)

8.9.1. Povelja nove župne crkve Katuni-Kreševo 1940. godine

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije nalazi se u Radobilji, točnije u središtu mjesnog groblja između sela Kreševa i Katuna. Izgrađena je na mjestu starokršćanske i starohrvatske crkve koje datiraju još iz 9. stoljeća.

U ime Presvetog Trojstva. Amen. Na slavu Božju, na čast Velikoj Gospi – zaštitnici naše župe, na korist seljana Katuna-Kreševa, na diku hrvatskog naroda podižemo ovu crkvu čiji je nacrt izradio inž. arh. Emil Ciciliarić. Za kralja Njeg. Velič. Petra II. Karađorđevića, za svijetlog hrvatskog bana Dra Ivana Šubašića, za povjerenike ispostave banske vlasti u Splitu preuzvišenog Mate Bulića – sinovca neumrlog hrvatskog učenjaka rodoljuba msgra. Don Frane Bulića, za vlade Njegove Svetosti

¹⁰⁸ Po pripovijedanju Milana Babića, *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo god. III. Velika Gospa, 2002. br. 2 (7)

Pape Pija XII, za preuzv. Biskupa Kvirina Klementa Bonefačića, za veleučenog župnika Stipe Vilića i Frane Bilića, za općinskoga načelnika g. Petra Šamanovića, za glavara Katuna Šimuna Ribičića i glavara Kreševa Šimuna Barabana, postavljamo u prisutnosti cijeloga puka temeljni kamen nove župske crkve Katuna-Kreševa danas 14. srpnja 1940. na dan svetoga Bonaventure i devete nedjelje iza Duhova, a u prvom mjesecu kako se počeo slaviti Jubilej o 1300. godišnjici pokrštenja Hrvata. Sveti i svečani čin obavio je preuzvišeni Bonefačić. Stara je crkva izgrađena prije dolaska Turaka u ovaj kraj, tj u 15. stoljeću. Kada se povećao broj stanovnika i kad su Turci požarevačkim mirom definitivno napustili ove strane, trebalo je povećati crkvu maticu. To su učinili naši pradjedovi 1722. godine. Katuni-Kreševo vidjelo su malo svijetlih dana kao ovaj današnji. Vesele se kosti naših otaca, koje počivaju u ovom divnom grobištu u sjeni stoljetnih hrastova i čempresa. Katuni su ilirska riječ koja naznačuju pastirsko pomično selo. Rimljani su u pitomom polju, gdje rastu sve sredozemne biljke kao u Primorju, sazdali svoja prva obitavališta uz kanjon rijeke Cetine kod Gole Glavice (ograda Smilović). Rimski novac koji se našao uz međe starih gradina upućuje nas na tu spoznaju. A onda su u 7. stoljeću došli Hrvati. Oni su asimilirali staro ilirsko i rimsko stanovništvo. Samo je preostalo ilirsko ime Katuna. Oni su već tada primili sveto krštenje i pristali na Katoličku Crkvu. Ta je crkva davala Katunjanima i Kreševljanima pravac života, upute u moralnom vladanju, pravu prosvjetu i utjehu vjersku. Ona je uvela čitav hrvatski narod u kolo kulturnih naroda pa je isto učinila s Katunjanima i Kreševljanima. Hrvatski je narod iz naše župe vidio u svojim prvim vjekovima slavu Trpimirovića, hrvatskih knezova i kraljeva, vidio je pad naše narodne dinastije i onda je proživio tuđu vlast Arpadovića i Anžuvina, vihor Turaka i vladu Mlečana. Svi su oni prošli, ali Hrvati su ostali. Kad je pala vlada Venecije i došla ona Francuska, vidjeli su naši djedovi gdje se zida kroz ovu župu velika srednjodalmatinska cesta, vidjeli su zidanje francuske konjušnice u Šestanovcu. Za austrijske vlade župljani su osjetili potrebu da zidaju župsku kuću za župnika don Ante Kovačevića 1873. godine. Možda bi bili i prije to učinili pobožni i plemeniti župljani da ih nije spriječio viški boj u kome se istakao Marko Merćep, učitelj. Nakon sazidanja župske kuće osjetili su potrebu da radi većeg broja župljana sazidaju novu župsku crkvu. I već za župnika don Joakima Milića 1880. godine, dakle pred šezdesetak godina, nalazimo prvi zaključak crkovinarstva i puka da treba zidati novu crkvu i postavlja se temeljni kamen novoj župskoj crkvi Katuna-Kreševa. Imena svih onih župljana koji budu pomogli svojim radom i novcem zidanje ovog Božjeg hrama jednog od najljepših u dalmatinskoj

Zagori, neka budu zapisana u Božjoj knjizi dobrih djela, neka im dobri Bog plati zdravljem i imanjem, dugim životom, rodom u polju i blagoslovom u obitelji i vječnim blaženstvom u raju. Župljani pozivlju sve svoje žive i mrtve, sve buduće svoje rodove i pokoljenja neka znadu da su sagradili ovu crkvu samo na slavu Božju, na diku hrvatskog naroda i spas svojih duša. Bog nam bio u pomoći i Velika Gospe!¹⁰⁹

Potpisnici:

Kvirin Klement Bonefačić – biskup splitski i makarski

don Urban Krizomali – tajnik biskupa

don Miroslav Vulić – župnik Katuna-Kreševa

Petar Šamanović – načelnik općine

Ivan Bašić – općinski tajnik

don Grgo Topić – dekan

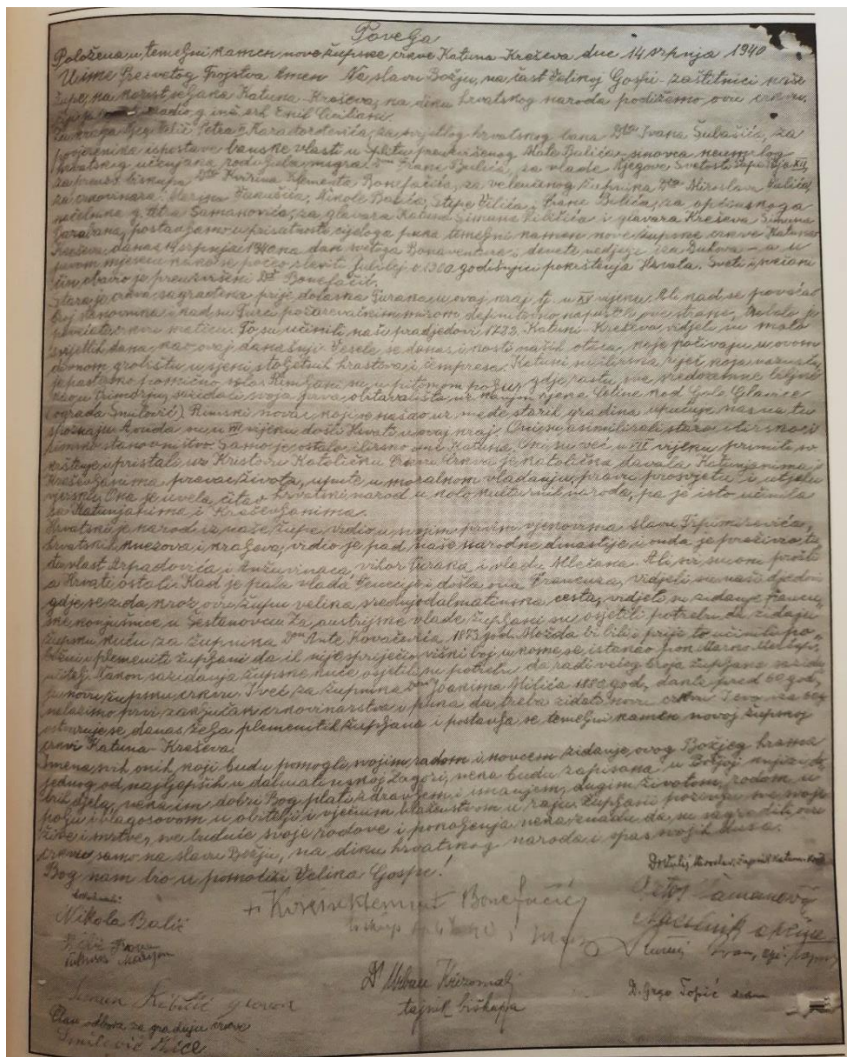
Šimun Ribičić – glavar

Crkovinari:

Nikola Balić, Frane Bilić, Marijan Vukušić

Vice Smilović – član odbora za gradnju crkve

¹⁰⁹ *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo god. I. 2000. br. 2., str. 38.-40.

Slika 13. Povelja nove župne crkve Katuni-Kreševo

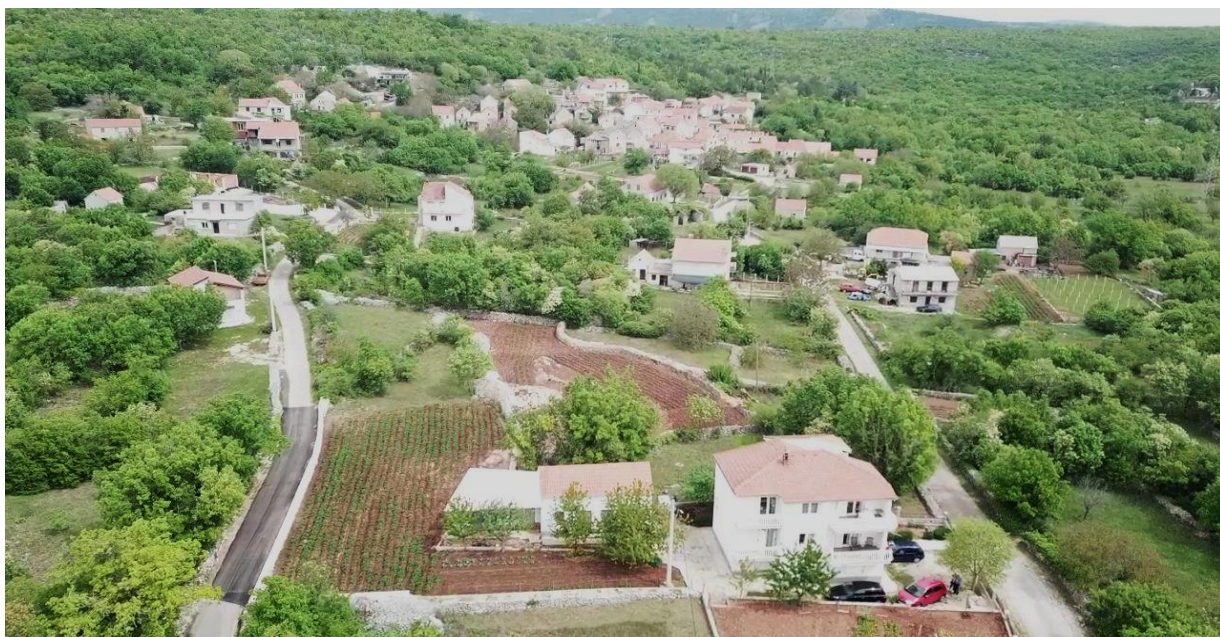
Izvor: Radobilja, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo god. I. 2000. br. 2

8.10. Selo Balići – Katuni Brdo

Selo Balići smješteno je u Balića doču, a njegovi stanovnici doselili su se iz Balića strane, Katuni Polje. Ono što sam čula usmenom predajom, a što i same činjenice govore, iz sela Balići potekli su mnogi stručni i učeni ljudi pa čak i neke znamenite osobe.

Po pričama starijih sam čua da su Balići doselili iz Drežnice. To je kod Mostara. Priča ide da su bila tri brata koja se nisu tila poturčit pa su pobigli u Dalmaciju. Jedan u Katune, drugi u Dugopolje, a treći u Svinišće kraj Omiša.¹¹⁰

Zadnjih se godina većina stanovništva iz Balića iselila u Split, nadajući se boljem životu, no još uvijek ima onih upornih, nažalost većinom starih koji se brinu za svoju kuću, zemlju te plodove mukotrpnog rada.

Slika 14. Pogled na selo Balići

Izvor: Vlastita fotografija

Polje zvano Zgoni koje se nalazi ispod sela je tako plodno da se njegovom zemljom gnoji zemlja u splitskom polju. Moraš znat da su seljaci stoljećima održavali ova polja i izvlačili iz zemlje šta su više mogli. Balići su doselili prid najezdom Turaka. Koje je godine to bilo, ja to ne znam, al može bit prije četrsto, petsto godina. Bili su najveći komšiluk. Više ih je bilo nego Vukušića.¹¹¹

¹¹⁰ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je moj otac, Petar Balić, rođen 31. listopada 1964. godine u Katunima.

¹¹¹ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je Ivan Balić Šamin, rođen 24. lipnja 1926. godine u Katunima.

9. OSLOBODENJE HRVATSKE OD OSMANLIJA

Poraz osmanlijske vojske pod Bečom 12. rujna 1693. godine bio je povod kasnijeg ustanka kršćanskih zemalja. Poljski zapovjednik Jan Sobjeski osobito je zaslužan za poraz turske vojske od čak 250 000 vojnika pod Bečom. U kasnijem su ratovanju oslobođeni: Lika, Slavonija do Une i Save te zapadni dio Srijema. Eugen Savojski, nakon prodora do Sarajeva, poveo je Hrvate u Hrvatsku. Trideset i pet ramskih franjevac zajedno sa svojim pukom 1687. godine odlaze iz Rame, Kupresa, Glamoča, Duvna, Rakitna i Doljana u Cetinsku krajinu.¹¹² Franjevci su u Sinju sagradili samostan. Ramljaci sa sobom donijeli Gospinu sliku, poznatu kao slika Čudotvorne Gospe Sinjske koja se i danas čuva u Sinju.

9.1. Oslobodenje Poljica

Otprilike je 1500. godine započela teška bitka Poljičana protiv Turaka koja je trajala sve do 17. stoljeća. Upravo su te godine Turci došli na samu granicu Poljica i zarobili preko 150 ljudi. Čak su se borili i izvan vlastitih granica te 1648. sudjeluju u oslobodenju Klisa, a 1715. u zajedničkom oslobodenju Sinja. Juraj Pezelj poginuo je u borbi s Turcima, ali i na samrti je držao moralne govore vlastitim suborcima.

U tvrđavi Nučak u blizini sela Gardun iznad korita rijeke Cetine bili su janjičari, međutim popustila je disciplina i oni su počeli pit i više puta su se zaljetavali u Gornja Poljica, a tamo je don Jure Pezelj oformio ratnike da se suprotstave Turcima. Don Jure je ima najbržeg konja i bio je na čelu te potjere za Turcima. Ali neki Turčin je nasumce ispalio iz puške i pogodio don Pezelja u stomak. On je pao na pod i znao je da će umrit, ali kad su mu došli suborci on im je reka da mu se odrišio opanak i da oni krenu dalje za Turcima, jer mu je sloboda bila važnija od vlastite smrti. Oni su nastavili za Turcima do Bišćanske gore i vratili su se nazad i našli don Pezelja mrtvog. Na mjestu njegove smrti danas se nalazi Pezeljev križ.¹¹³

¹¹² Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 393.

¹¹³ *Isto*, str 394.

9.2. Oslobođenje Vrgorca

Vrgorac je pod turskom vlašću proveo oko 200 godina, a uvjeti koji su doveli do samog oslobađanja proizašli su iz turskog poraza u Beču 1683. godine. Otprilike su sva veća mjesta u Dalmaciji oslobođena osim Vrgorca i Imotskog. Oni najglasniji za oslobođenje Vrgorca bili su franjevci na čelu s fra Pavlom Kačićem.

Kao mali gradić, odmah uz granicu, Vrgorac je bio česta meta napada Turaka. Premda su stanovnici pokazivali veliku hrabrost u obrani grada, to nije bilo dovoljno zbog puno većeg broja i snage Turaka. Obrana je pošla za rukom Radi Miletiću kojem je na pamet pala izvrsna ideja. Ujedinio je sve jarce i koze iz grada i privezao im svijeće za rogove. Pustio ih je prema Turcima koji su, vidjevši toliko svijeća u noći, mislili da ljudi trče prema njima. Prepali su se i pobjegli. Rade Miletić je postao junak obranivši svoj grad na tako čudan način.

*Pa kakav je Miletiću Rade,
na Riliću konje nagonio,
na Matokit glavu naslonio,
iz Vrgorca Turke izgonio.
Ni dizdar ga smio dočekati nije.
Od Vrgorca Franić Ulderika,
bijaše vitez od vojnika dika,
koja majka dalmatinska dade,
boreći se ovdje slavno pade¹¹⁴*

9.3. Oslobođenje Sinja

Poraz kod Beča 1683. godine natjerao je Turke na još veću okrutnost i progone kršćana, a osobito onih u pograničnim područjima. Fratři se dijele u dvije skupine od kojih jedna ide u Split, a druga u Sinj i to na čelu s fra Pavlom Vučkovićem. Ponijeli su sa sobom Gospinu sliku i nadali su se kako će ih ona zaštititi. Napad se dogodio 8. kolovoza, a tada je i izgorjela Gospina crkva pod Kamičkom i crkva sv. Franje. Mehmed-paša 14. kolovoza naredio je glavni napad,

¹¹⁴ Isto, str. 396.

a stanovnici su se skrili i molili Gospinoj slici u crkvi svetog Mihovila, u samom središtu Sinja.¹¹⁵ Poznata je činjenica kako su Turci jurišali tri puta, ali odjednom ih je nešto natjeralo na bijeg. Povukli su se u Livno. Preživjeli vojnici pričali su o tome kako su vidjeli ženu kako hoda po zidinama Sinja te da ih je to natjeralo na bijeg.

Kad se saznalo da prema Sinju dolaze Turci, fra Pava Vučković zovnio Livnjane i Duvnjane da se bore s naman. Jednu vojsku stavili na Han tako kad vide da Turci idu priko Cetine da pucaju mačkule pa će Sinjani znat šta je i kako je. A bilo i' je svakakvi. Kida je jedan iz Sinja uteka tamo na ooke i u Italiju i pitaj Boga di nije. A onda opet, neki su se ostali borit jer su fra Pava Vučković i don Ivan Filipović Grčić hrabрили i govorili da će Bog pomoć. Ostalo ti od nemilog svita u tvrđavi sedansto junaka, a Turaka dolazi sto hiljada. Neko kaže da i' je bilo više, neko da i' je bilo manje, šezdeset hiljada, a ko će to znat. A sedan fratara šta je bilo, zatvorili se u crkvicu gori na Gradu i jedan ti izvadi iz nike skrinje Gospinu sliku šta su je donili iz Rame i obisi je na oltar svete Barbare. I molili se oni, moj sinko, a di ne će kod noliko dušmana. To je bilo na sedmi jula i poslin toga sedan dana Turci bili oko tvrđave. Kad došlo jutro na Gospin žežen, zora bila, a Turci ti nasrnili na jadnu tvrđavicu, prvo pješaci, onda konjanici a za njiman i pričuva šta su je imali. Primakli se tako blizu da su svoje barjake zadili blizon zidina. A svaki put kad se primaknu, Sinjani se na nji' obruše svin šta imadu. Najedanput, iz čista mira, stali Turci bižat glavon bez obzira, utekoše drito priko Cetine. Ostadoše mrtvi' deset hiljada a ostali utekli. Oko Sinja sve srušeno i spaljeno, nova crkva podno Kamička izgorila do temelja. A zašto su utekli. Vidili po bedemin oda žena cila u bilu. Navalila na nji' srdobolju. Kad se sve svršilo, časnici štano su branili Sinj skupiše osandeset cekina i dadoše Gospi napraviti krunu da joj se slika okruni, a virnici Sinjani i Cetinjani dali svoga zlatnog nakita i šta su imali da se okiti Gospina slika. A kad su Sinjani tek donili iz Rame Gospu, oni bi je odnili u tvrđavu u crkvicu, a ona stalno bižala doli ispod Kamička u niku kupinicu. Oni je onda vrate, a ona ti opet u kupinicu. I tako stalno ona bižala. A fratri onda nisu imali šta drugo već sagrađe crkvu tuten di je bila ta kupinica. I tako je nastala naša crkva.¹¹⁶

¹¹⁵ Dragić, M., *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 164.

¹¹⁶ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 399.-400.

Postoji još jedna predaja, a govori upravo o tome kako se na zidinama pojavio lik žene obasjane jakom svjetlošću.

Za vrijeme velike najezde Turaka u cilju širenja njihovog carstva, skupila se šaćica hrabrih Sinjana da obrani svoj grad i u tome im je pomogla draga Gospa koju svi danas štujemo. Sinj je bio u plamenu, ljudi na izmaku snaga. Turčin je nadirao sve žešće, kad se odjednom na zidinama grada pojavi lik žene s kudiljom u ruci. To ti je bila Gospa, Velika Gospa koja je na Turke poslala kugu i protjerala ih iz Sinja preko Cetine na istok. Mnogo se Turaka ugušilo u Cetini, mnogo ih je pomrlo od kuge, a dok su bježali otet im je konj glavnog sultanskog vojskovođe koji se zvao Edek. S konjem je stigla i cijela njegova oprema: sablja, štit i ukrasi na konju.¹¹⁷

10. FRANCUSKA I AUSTRIJSKA OKUPACIJA

Kraj dugotrajne vladavine Mlečana bilježimo u svibnju 1797. godine i to Napoleonovim osvajanjima. Njihov teritorij pripada Austriji i Francuskoj. Upravo Napoleon sebi pripaja Dalmaciju, a 1806. godine njegova vojska ulazi u Dubrovnik. Ukida Dubrovačku Republiku 1808. godine. Također, ukida se i Poljička Republika i to 10. lipnja 1807. godine. No, hrvatska obala ponovno je pripojena Austriji Bečkim kongresom 1815. godine.¹¹⁸

Otkad je svijeta, izgradnji cesta oduvijek se davala velika važnost. One nam omogućuju povezivanje gradova i mjesta, razmjenu brojnih dobara i komunikaciju. Dakle, pridonose velikom napretku civilizacije, ali i samom procesu globalizacije. Napoleonski su ratovi, osim teritorijalnih i političkih promjena, pridonijeli i razvoju prometa koji se očituje u cestogradnji. Sama je izgradnja cesta u Dalmaciji bila jedna od najvećih građevinskih investicija. S druge pak strane, u razdoblju austrijske uprave, Dalmacija je doživjela poboljšanja u svojim prometnicama, ali ne u toliko značajnoj mjeri.

10.1. Kad je Francez probija cestu

Kad je Francez probija cestu od Pariza do Turida i ne potroši pare ni parića, kad je narod silom radija to, na silu, onda je podignuta kula norinska. Kad je Austrija zauzela

¹¹⁷ Dragić, M., *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 166.

¹¹⁸ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 406.

*Dalmaciju, Francez je pita da mu plati trošak za cestu, ali kad su našli spomenik đe je upisano, tamo kod Turida, da nije potrošio pare ni parića, zato nije moga dobiti Francez ništa.*¹¹⁹

10.2. Marmontova cesta

*Marmont je iša sagradit ceste koz našu zemlju, al' nije to moga napraviti uz obalu jer su tamo bili Rusi nego je iša iza brda i planina. Tako je ta cesta išla od Knina, dolinom Cetine priko Sinja, prišla je Cetinu kod Trilja i stigla do Neretve priko Turije. Da bi šta brže to dovršila, uposlila je i veći broj seljaka kojima je tako dala kruva i neki mali iznos, šta je njima odgovaralo jer se živilo u oskudici. Cesta se gradila po načelu kuluka, koje su još Turci u naše krajeve doveli. Samo šta se u doba Turaka kulučilo besplatno, a Francuzi su ipak te naše seljake kruvom naranili.*¹²⁰

10.3. Fra Andrija Dorotić

Bio je hrvatski političar, filozof i pisac. Školovao se u Makarskoj i Italiji te je kasnije postao i profesorom u brojnim talijanskim franjevačkim učilištima. Poseban je po tome što se zalagao za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i to nakon pada Mletačke Republike. Bio je veliki protivnik Francuza. Organizirao je brojne ustanke u Dalmaciji te je putovao po Bosni, a nakon povlačenja iz političkog života posljednje godine provodi u samostanu u Sumaratinu.¹²¹

*Po legendi je fra Andrija Dorotić biža isprid Francuza jer ga nisu volili ka borca za narodni jezik. E, kad je vidi da in ne će uteć, zasta je kraj kuće koja se i zove fra Andrijina kuća, u dijelu Vranji Ratac, sjaši, i dok je stigla potjera, primiri se i pričini ka težak koji tu radi. Kad su ga ovi iz potjere pitali je vidi fra Andriju, on je reka: “Evo, baš je proša”, i pokaza suprotni smjer od onega u kojemu je zatin odjaha.*¹²²

¹¹⁹ Isto, str. 407.

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Dorotić, A., *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 12. listopada 2020.) <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16006>>.

¹²² Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 409.

10.4. Ban Josip Jelačić Bužimski

Josip Jelačić bio je grof te hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban. Služio je kao časnik u Galiciji i Krajini, a poznat je po borbama s bosanskim Turcima. Pod utjecajem je Ljudevita Gaja i narodnog preporoda. Pisao je brojne pjesme na hrvatskom i njemačkom te ih je objavljivao u časopisu *Danica ilirska*. Konačno je izabran za bana 23. ožujka 1848. godine. Postaje glavnim simbolom hrvatskog jedinstva.¹²³

10.4.1. Ban Jelačić ukida tlaku

Na Kamenjaku jedno mjesto se zove Groblje jer je tu bilo groblje onih koji su za vrijeme klake vešani. Ti su ljudi bili kmetovi grofovima. Ako su malo zakasnili na rad, onda su ih batinali, a ako je bil više kriv, da je malo prigovaral njima, onda je bil osuđen na galge. A galge su bile na bregu blizu ovoga groblja, pa se danas to mesto zove Galženjak. Kad je klaka ukinuta, posle klake još su ti grofovi tlačili. Onda se puno ljudi sakupilo i išli su pred bana Jelačića u Zagreb, na Gornji grad. Kad je tamo narod došel, izašel je ban Jelačić na balkon. I pita mislili daje ban Jelačić tomu kriv. On je bil ban hrvatski. A ban odgovori narodu: – Narode, nisam ja kriv. Ako se želite osigurati da ja nisam kriv, idem s vama u Beč pred cara i kralja Franju Josipa. I narod je pristal na to. Ban Jelačić je išel na konju, a narod za njim pešice. Putovali su četiri dana do Beča. I kad su došli pred taj kraljevski dvor, straža je javila kralju daje došel ban Jelačić s narodom iz Hrvatske. I onda je zišel kralj van, opet na balkon. I ban gaje pozdravil i rekel mu je da narod je došel k njemu u Zagreb na banovinu i zatražil da več ne more baviti klaku. Onda je kralj zvadil beli rupček i rekel je: – Od danas više nema klake. A tam su bili novinari i odmah dali u novine. Vratio se narod s Jelačićem u Zagreb i više ih nisu grofovi tlačili. Kad je klaka ukinuta, podigli su Stubičani križ na Galženjaku da bude uspomena na sve one koji su stradali za vreme klake.¹²⁴

¹²³ Isto, str. 410.

¹²⁴ Isto, str. 410.-411.

11. DEŠKOVIĆI – PLEMIĆKA OBITELJ U KATUNIMA

Selo Katuni nalazi se istočno od Kreševa i sjeverno od općine Šestanovac kojoj i pripada u staroj hrvatskoj župi, Radobilji. Broj stanovnika smanjen je 1991. godine jer se dio naselja koji su pripadali Katunima pripojio Šestanovcu i Zadvarju. Prostiru se duž *Marmontove* ceste i nekadašnje stare rimske ceste. Katuni su omeđeni cestom Cista – Dubci¹²⁵ čije je sjecište u općinskom središtu, Šestanovcu. To je područje koje obiluje izrazito plodnom zemljom crljenicom, glinom i flišem, dok su na brdskom području uz nešto plodnih dolaca, uglavnom pašnjaci te nisko i srednje raslinje. Ovaj kraj s neposrednim susjedstvom bogat je autentičnim hrvatskim povjesnim obilježjima te se čak može reći da „ni jedno hrvatsko etničko područje nema tako očite i svudprisutne tragove i dokaze etnogenetskog i povjesno-kulturnog entiteta kao ova krajina.”¹²⁶

Katuni su drevno naselje u srednjoj Dalmaciji, po svoj prilici još ilirskih korijena, kada je ovim prostorom vladalo moćno ilirsko pleme Dalmati (Delmati). S južne strane, prirodnu mu granicu čini rijeka Cetina, s istoka selo Žeževica, sa zapada selo Kreševo, a sa sjevera i sjeveroistoka Cista i Lovreć. Prvotno značenje riječi katun pastirsko je selo nomadskog karaktera u planini.¹²⁷

Katunsko područje sastoji se od nekoliko njemu pripadajućih dijelova. Stoga, Josip Kekez kaže kako su Katuni Brdo ili Katuni Gornji/Katuni Prpuša izrazito ravan, ali i izrazito kamenit kraj. Pitanje etimološkog podrijetla i značenja Katuna, bila je prva stvar koju sam odlučila istražiti.

*To su pašnjaci, al prije je to bila Radobilja, Radobolja. To je bila crkva za svaokolna sela di su pripadali Katuni, Kreševo, Blato, Biorine, Cista Velika, Dobranje, Svib, Lovreć. To je pripadalo Radobilji. More bit da je tada bilo samo u Katunima circa oko trinest familija. Unda je u Cisti i Dobranjama bilo samo dvi familije.*¹²⁸

Mnogi Katune još nazivaju *drugom Kalifornijom* zbog izrazito plodnog tla. U popisivanom naselju Katuni obuhvaćeni su dijelovi: Balići, Galešića Dolac, Gornji Vukušići, Ispod Strane, Katuni, Kekezi Polje, Ljuljavača, Ljut, Merćepi Brdo, Pod Balića Stranom, Povrh

¹²⁵ Jedna od najfrekventnijih turističkih cesta u Dalmaciji.

¹²⁶ <http://prubic.tripod.com/pages/indexhr.htm> (20. listopada 2020.)

¹²⁷ Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. II, 1972., str. 64.

¹²⁸ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je spomenuti Ivan Balić Šamin.

Crkve, Rubići i Urličići. Tu su još bili i sada bivši dijelovi naselja: Golo Brdo, Polje Katunsko, Vrbanj i Na Vlake.

Deškovići su predstavljali plemićku obitelj koja je imala sjedište u Omišu. Prema nekim povijesnim izvorima, pronalazimo podatak u kojem su neki Deškovići 1410. godine bili u Dobropolju i to kod izaslanika kneza I. Neplićića. Oni su bili velikaška obitelj koja je posjedovala brojna imanja u omiškom zaleđu i cetinskom kraju. U nekim je mjestima i danas zabilježeno prezime Dešković, a ovo su neka od tih mjesta: Hvar, Jelsa, Metković, Opatija, Split i Zagreb.

O toj plemićkoj obitelji Dešković prilično je ovisio život Katuna i ostalih okolnih mjesta. Deškovići su došli u Katune u osamnaestom stoljeću. Prvo sjedište im je bilo u Omišu. Posjedovali su mnoga prostrana imanja u omiškom zaleđu i gornjem toku rijeke Cetine. Uz to, posjeduju još golemo imanja u Splitu, naprimjer Deškovićeve kuća na Rivi koja je poznata i kao prvi sud u Splitu. Ivan Dešković se oženio pripadnicom bračke plemićke obitelji Ivellid pa se iz Omiša 1830. godine preselio na Brač i preuzeo posjede i dvorac spomenute obitelji. Tako je postao jedan od najimućnijih posjednika na Braču. Bio je član Narodne stranke te se kao zastupnik u Dalmatinskom saboru zauzimao za uvođenje hrvatskog jezika u javni život. Za Katune je izrazito važan njegov sin, Antun Dešković, inženjer agronomije i industrijski projektant. Zadnji Dešković kojemu su pripadali Katuni bio je Josip. Imao je četvero djece: Andru, Ivu, Vilku i Ljerku. Ljerka je umrla nakon godinu dana i pokopana je u Katunima. Sin Ivo je bio paraliziran i također je brzo umro. Priča se da je Josip na sprovodu čupao kosu od žalosti. Nakon nekog vremena bio je proglašen načelnikom krajiške općine u Šestanovcu. Podizao je škole, pomagao crkvi. Otvorio je prvu školu 1861. godine. Također je imao vlastitu poštu. U selu se pričalo da je Josip kupio prvi automobil 1912. godine i kada je kroz Deškovićevu ulicu prošao, ljudi su bježali kao da ide vuk. Josip Dešković je neslavno završio, potrošio je sve svoje bogastvo i umire u bijegu. Većina ljudi u Katunima smatrala je kako je umro upravo zbog svoje dobrote i tako ostao bez svega što je posjedovao.¹²⁹

¹²⁹ Po kazivanju Ante Kekeza – Ace – *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni - Kreševo god. II. Uskrs, 2001. br. 1 (3)

Slika 15. Jedna od građevina koje su Deškovići izgradili bila je i škola na Kreševu Brdu
Izvor: *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni - Kreševo god. II. Uskrs, 2001. br. 1 (3)

12. ZAKLJUČAK

Narod čuva uspomenu na sve one povijesne osobe koje su na neki način obilježile period u kojem su živjele. Predaje i priče o njima prenose se s koljena na koljeno, s generacije na generaciju. Svakoj je osobi dano posebno mjesto u usmenom pripovijedanju. Očigledno je kako svaki narod ima vlastite junake. Ako bolje sagledamo našu povijest ne treba nas čuditi njihov broj. Neki su upamćeni zbog svih dobrih stvari koje su učinili, a drugi upravo po suprotnom – po sukobima, pohlepi i pokvarenosti.

Hrvatska nematerijalna baština izuzetno je bogata te nije zaboravljena unatoč tome što je tijekom prethodnih stoljeća zabilježen povećani broj predaja koje se klasificiraju kao nestale. Golemi broj hrvatskih predaja iz Bosne i Hercegovine potvrđuje nam to isto bogatstvo koje se prenosi stoljećima. Definiramo ih kao usmenoknjiževni žanr temeljen na vjerovanju u istinitost onog o čemu se priča, bilo to stvarno vjerovanje ili ono koje podupire strukturu i izraz teksta. Motivi, kojima se povijesne predaje bave, najčešće su raznoliki i usmjereni prema regijama. Iz toga slijedi da ne možemo govoriti o nekakvoj jedinstvenoj tipizaciji hrvatskih predaja. Usprkos brojnim usponima i padovima, predaje i priče žive i dalje kao što su živjele i u prethodnim razdobljima, a da nije njih ne bi bilo ni povijesti usmene književnosti. Dakle, ako i nestane sela, neka baština i dalje živi na ovim ispisanim stranicama.

Literatura

1. Andrić, Ivo, *Na Drini ćuprija*, Svjetlost, Prosveta, Sarajevo-Beograd 1989.
2. Bajrić, Amela, *Teuta i Iliri u Polibijevom odlomku o rimskom poslanstvu u Iliriji*, Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu, 46 (1). Zagreb 2014.
3. Barbieri, Veljko, *Dioklecijan*, Profil International, Zagreb, 2006.
4. Benić, Bono, *Ljetopis sutješkog samostana*, IRO "Veselin Masleša", Sarajevo 1979.
5. Bošković-Stulli, Maja, (pr.) *Usmene pripovijetke i predaje*, SHK, MH, Zagreb 1997.
6. Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 2013.
7. Bulić, Frane, *Car Dioklecijan. Njegovo ime, njegova domovina i mjesto gdje se je rodio; kada, gdje i kako je umro*. U: *Izabrani spisi*, Tisak hrvatske kraljevske tiskare, Zagreb 1984.
8. Dragić, Helena, Jezične karakteristike Povelje Kulina bana, *Suvremena pitanja: časopis za prosvjetu i kulturu*, 23. Matica hrvatska; FPMOZ. Mostar 2017., str. 46.- 56.
9. Dragić, Helena *Dukljanski kralj sveti Vladimir u hrvatskoj književnosti i crnogorskoj tradiciji*, *Lingua Montenegrina*, 5, Cetinje, 2010., 517.-534.
10. Dragić, Marko, *Hrvatske povijesne i etnološke predaje o ilirskoj kraljici Teuti*, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 16 (2), Kršćanski akademski krug (KRAK), Zagreb, 2018., 279-296.
11. Dragić, Marko, *Povijesne i etnološke predaje iz Otoka Sinjskoga. Tragovi tradicije, znakovi kulture (Zbornik u čast Stipi Botici)* (ur. Evelina Rudan; Davor Nikolić; Josipa Tomašić) *Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska*. Zagreb, 2018. 283.-297.
12. Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, *Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu*, Split 2017.
13. Dragić, Marko, *Povijesne i etnološke predaje o ljubuškom kraju*, *Motrišta 92*, Mostar 2016.
14. Dragić, Marko, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, *Croatica et Slavica Iadertina* 12 (1), *Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar*, 2016., 153-177.
15. Dragić, Marko, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, *HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, br. 8, Mostar, 2012., str. 123.-140.

16. Dragić, Marko, Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 60 (3). Split, 2011., str. 361-382.
17. Dragić, Marko, Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjevu „Smrt Smail-age Čengića“ i suvremenom narodnome pripovijedanju, Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora, HCDP "Croatica - Montenegrina" RH & CKD "Montenegro - Montenergina" u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević" - Cetinje, Cetinje – Osijek, 2011., str. 379-411.
18. Dragić, Marko, Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora, Časopis za hrvatske studije, Croatian Studies Review, 7, 2011., 61-88.
19. Dragić, Marko; Odža, Ivana, Kliški kapetan Petar Kružić i njegova supruga Jerolima u književnosti, povijesti i suvremenom narodnome pripovijedanju, Lingua Montenegrina, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja 5, Cetinje, 2010., str. 371-402.
20. Dragić, Marko, Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu, 2-3, Split, 2009., 21-44.
21. Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
22. Dragić, Marko, Književnost katoličke obnove i prvoga prosvjetiteljstva (Hrvatska barokna književnost). Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Split, 2006.
23. Dragić, Marko, Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knj. 5, MH, HKD Napredak, Sarajevo 2005.
24. Dragić, Marko, Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici, Motrišta 33, Mostar 2005., 99-113.
25. Dragić, Marko, Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andrijici Šimiću. Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, 4. Split: 2001., 969.-974.
26. Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL. 2001.
27. Marko Dragić, Povijesne predaje o hercegu Stipanu Vukčiću Kosači, Motrišta, glasilo Matice hrvatske Mostar br. 20. Mostar 2001, str. 67-77.

28. Dragić, Marko. *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine, (I)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure. Baška Voda, 1999.
29. Goldstein, Ivo *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta. Zagreb 1995.
30. Hitrec, Hrvoje, *Hrvatske legende*, Školska knjiga, Zagreb 2007.
31. Ivanišević, Milan, *Barokna prosudba Zvonimirova krunjenja*. Tusculum, vol. 7, br.1., Split 2014.
32. Lojkić, Mladen, *Kletva kralja Zvonimira*, Vlastita naklada, Zagreb 2007.
33. Mandić, Dominik, *Herceg-Bosna i Hrvatska. Prigodom 500- godišnjice pada Bosne*. Hrvatska revija, 13, 1963.
34. Maslač, Nikola, *Hrvatski kralj Zvonimir plemeniti (1076.-1089.)*. Obnovljeni Život, vol. 22., br. 2., 1941.
35. *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo god. I. 2000. br. 2.
36. *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni - Kreševo god. II. Uskrs, 2001. br. 1 (3)
37. *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo god. III. Velika Gospa, 2002. br. 2 (7)
38. *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo, god. IV. 2003. br. 1. (9)
39. Ricov, Joja, *Zvonimir – dobri kralj Hrvata*, Obnovljeni Život 45., br. 1.-2., 1990.
40. Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. II, 1972.
41. Soldo, Josip Ante, *Župa Radobilja*, Franjo Kluz: Omiš 1970.
42. Topić, fra Mato, *Rama i Ramljaci u zavičaju i iseljeništvu*. Knjiga prva, Gornja Rama. Ščit: Franjevački samostan Rama – Ščit 2007.
43. Vujić, Antun (ur.) *Hrvatski leksikon*, sv. 1. A-K, 1996. Naklada Leksikon d. o. o. Zagreb.

Mrežni izvori

<https://citati.hr/citat-2647>

<https://www.enciklopedija.hr/>

<https://povijest.net/zvonimirova-krunidbena-zavjernica>

<http://prubic.tripod.com/pages/indexhr.htm>

<https://smn.hr/katuni-kresevo>

TEMATSKI SVIJET HRVATSKIH POVIJESNIH PREDAJA U KONTEKSTU

Sažetak

Primarni cilj ovog rada predstavljaju povijesne predaje, odnosno njihova analiza s posebnim osvrtom te pripadajućim zapisima usmenih tekstova, a koji su se sačuvali tijekom cjelokupne povijesti i života hrvatskog naroda. Hrvatska usmena književnost nastajala je širenjem komunikacije i u određenim povijesnim trenucima. Postojalo je silno zanimanje i velika usredotočenost na turske teme. Predaja, kao vrsta usmene priče, ima svoje specifično žanrovsko određenje koje uključuje tematsku, kompozicijsku i stilsku strukturu. Razlikuje se od mitova i bajki po sustavu vjerovanja te inzistiranju na stvarnom i ovozemaljskom. U prvom dijelu radu naglasak je na ilirskim i starohrvatskim temama kao što su dolazak Hrvata, car Dioklecijan te kraljice Teuta, Tuga i Buga. Zatim, riječ je o hrvatskim vladarima poput kralja Tomislava i Dmitra Zvonimira. Također, navode se prvi bosanski vladari kao i svi preduvjeti koji su doveli do pada Bosne 1463. godine. Nakon toga, započinje drugi dio rada koji se uglavnom bazira na tematici turskih osvajanja i okupacija, ali i otporu koji su im pružali razni pojedinci i skupine. Nadalje, u rad je uključen i primjer župe Radobilje zajedno s njezinim specifičnostima i ustrajanjima usprkos turskoj okupaciji. U završnom dijelu rada zastupljene su promjene koje su nastupile oslobođanjem Hrvatske te prikaz plemenitaške obitelji Dešković.

Ključne riječi: predaje, baština, hrvatski narod, turska osvajanja, župa Radobilja

THEMATIC WORLD OF CROATIAN HISTORICAL LEGENDS IN CONTEXT

Abstract

The primary goal of this paper is to introduce historical legends, to analyze them with a special review and belonging of oral text records, that were preserved during the whole compassing history and life of the Croatian people. Croatian oral literature was made by spreading communication in specific historical moments. There was a rather special interest and focus around Turkish topics. Historical traditions, as a type of an oral story, has its specific genre designations such as thematic, composite and style structure. It differs from myths and fairy tails in regards to the belief systems and the insisting on reality. In the first part of the paper the focus is on Illyrian and old Croatian themes such as the arrival of Croats, the emperor Diocletian, queen Teuta, Tuga and Buga. Then we shift onto Croatian rulers like king Tomislav and Dmitar Zvonimir. Also, there is a mention of the first Bosnian rulers as well as all the conditions that led to the Bosnian fall in 1463. In continuation, the second part of the paper is mainly based on Turkish advancements and occupations, but also the resistance that was brought about by individuals and groups alike. Furthermore, this paper includes the example of the Radobilja parish along with its efforts against the Turk invasion. In the last part you will see the changes that had been made after the Croatian liberation and the noble family of Dešković.

Key words: historical legends, heritage, Croatian people, Turkish invasion, Radobilja parish

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja IVONA BALIĆ, kao pristupnik pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice HRVATSKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI I FILOZOFIJE izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 12. 11. 2020.

Potpis

Balić

Obrazac I.P.

Izjava o pohrani završnog/diplomskog rada (podcrtajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij
Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: IVONA BALIĆ

Naslov rada: TEMATSKI SVIJET HRVATSKIH POVIJESNIH PREDAJA U KONTEKSTU

Znanstveno područje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Znanstveno polje: FILOLOGIJA

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada: MARKO DRAGIĆ, prof. dr. sc.

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva:

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

MARCO DRAGIĆ, prof. dr. sc.

BORIS ŠKORC, prof. dr. sc.

NIKOLA ŠVARA, dr. sc.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- a) rad u otvorenom pristupu
b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST
c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
(zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: SPLIT, 12. studenoga 2020.

Potpis studenta/studentice: Balić